

slutim,
 jo v razpoke v zidu
 skuša zasejati dež.
 Pa pride april,
 v razpoke naselijo se martinčki
 in v trden zid
 povežejo spet kamen s kamnom,
 maja
 lastovke obesijo spet gnezda
 pod napuščem:
 še bo vzdržal, čutim z njimi
 in nikjer nobenih znamenj
 žalosti ne bolečine.

Vse je,
 kot da vračam se domov.

Ljubljana — Ponikve, pomlad 1974

Zgodba o FERDINANDU ESU

mladeniču, ki je povzročil
 veliko gorja tovarišem,
 in o dogodkih,
 ki so sledili eni sami
 mladeniški
 lahkomišelnosti.

Zapisal po svojih
 in svojih tovariših
 bridkih izkušnjah
 Martin Dobrota.

Beno
 Zupančič

* Zgodba je sestavni del romana *Grmada*, Martin Dobrota pa oseba iz njega — oseba iz ljubljanskega življenja v prvem povojnem letu. Z zgodbo o Ferdinandu Esu dopolnjuje Dobrota svoj povojni življenjepis in odgovarja na očitke nekaterih tovarišev. Roman bo izšel konec leta pri Cankarjevi založbi.

*Agnosco veteris
vestigia flammae*

VERGIL

Notranja potreba mi nalaga nelahko dolžnost, da obudim dogodke, ki so se zvrstili v aprilskih dneh malo pred prvim majem in po njem leta dvainštiridesetega, to pomeni takrat, ko se je osvobodilno gibanje v Ljubljani in drugod po deželi silovito razmahnilo, a se je *bela garda* ravno postavljala na noge, da bi bila lahko v večjo oporo italijanskim oblastem in vojskam, ko so se z Nemci vred temeljito pripravljale na veliko poletno in jesensko ofenzivo. Te se je samo v »Ljubljanski pokrajini« udeležilo kakih 70.000 mož, zbranih v štirih divizijah, bojni skupini graničarjev, v dodeljenih enotah iz armadnih zborov v Primorju in na Hrvaškem, in v dveh legijah in štirih bataljonih črnih srajc. Upam, da je splošno znano, da so druge pokrajine naše slovenske dežele zasedli Nemci in nekaj malega Madžari. Ko opisujem dogodke, jim niti zdaleč ne nameram pripisovati pomena ali razsežnosti, ki jih niso mogli imeti za osvobodilno gibanje v celoti — gibanje je bilo že podobno morju, ki se ne bo dalo več ukrotiti, tu pa je šlo za pet mladeničev, ki so se skušali v usodnem trenutku spoprijeti s silami, trenutno močnejšimi samo zato, ker jim je dajala moč nasilna oblast, razpredena kot umetna tvorba ob živem telesu slovenskega ljudstva — le-to je takrat reklo *pravica je umrla, resnici pa so oči izkopal*i. Naj mi bo dovoljeno, da popišem dogodke kar se da stvarno, po vrstnem redu, kakor so potekali, ljudi pa z imeni, kakršna so takrat uporabljali — nekateri so nosili izmišljena samo imena, drugi tudi priimke, nekatere smo samo pod njimi poznali. Vendar ni bilo bistveno, ali si bil *Tiger* ali *Zajec* v trenutku, ko si ostal sam, ko ti je breme zgodovinske odgovornosti padlo kakor velikanska grmada na šibka ramena, ko je bilo v najhujši človeški stiski mogoče samo vzdržati ali kloniti. Tretjega ponavadi ni bilo, če pa se je le kdaj ponudilo, je lahko pomenilo v očeh drugih, zlasti tistih na prostosti, da gre samo za navideznost, pod katero se skriva ena izmed poprej naštetih možnosti.

Ko se je Ferdinand S., klicali smo ga kar *Es*, tisto usodno noč takoj po policijski uri vrnil v skrivališče, pripravljeno med staro šaro na podstrešju stare Metlikove kašče, je prišel od dekleta, ki smo jo poznali kot Julijo G. — morebiti je imela kako leto manj od njega. To je lahko pomenilo, kot smo brali v učbenikih, da bi bila lahko enako zrela ali celo za spoznanje zrelejša od njega. Dosti bolj je bilo gotovo, da smo mu tovariši od srca zavidali — kaj vem, s čim vse nas je obsedala naša fantovska domišljija. Julija je bila drobcena, ena sama nežnost z velikimi temno sivimi očmi, ki so te gledale z resnostjo neizmernosti. Ferdinand je bil visok, čeden mladenič, ampak na prvi pogled nič posebnega — kadar sta bila z Julijo skupaj, se je meni zdelo, da sta si popolnoma različna, da pravzaprav ne sodita skupaj.

Med deskami, starim pohištvom, žitnimi skrinjami, siti in rešeti, zavrženimi čebelnimi panji, deli lojtrskih vozov ali zapravlživčkov, med vsem,

kar se nabere predmestnemu kmetu v sto letih pod kako odvečno streho, je imel Ferdinand pripravljen brlog, v katerem je bil skromen otep slame, nedaleč stran pa skritih nekaj odej, ročna svetilka na baterijo, blazina, steklenica postane vode in par gumijastih čevljev, medtem ko je pištolo nosil zmeraj s seboj.

Očitno je, da tisti večer Ferdinand ni imel niti malo časa, da bi z odprtimi očmi posanjal o ljubic, od katere se je ravňokar vrnil, zakaj komaj se je dobro ulegel, že so se skozi špranje v lesenih stenah zarisali prameni bleščeče svetlobe — svetloba je, kot je kazalo, prihajala z več strani. Trenutek nato je že zaslišal hrumenje tovornjakov, ki so se približevali. Najbrž se je privzdignil na komolec, da bi bolje slišal, a preden je mogel ugotoviti, kaj naj bi se dogajalo, je bilo daleč naokoli vse zasedeno. Pravzaprav bi bili prišli neslišno, ko bi se ne slišali tovornjaki, in nevidno, ko bi ne uporabljali žarometov — bilo je temno kot v rogu, saj so se nad zatemnjenim mestom vlačili spomladanski oblaki.

Morebiti je bil njegov duh tisti trenutek čisto miren — morebiti se je samo za trenutek skalil? Morebiti si je rekel *to pomeni, da sem napak obveščen . . . racije so napovedovali za Šiško . . . ?* Bil je namreč čas množičnih racij, ko so načrtno prečesavali mestne četrti s tisoči vojakov, ovaduhov, agentov, vozil, s čimer vse naj bi učinkovito prodrli v osvobodilno podzemlje in spodsekali korenine gibanju, ki se je razgorevalo toliko bolj, kolikor bolj se je kakemu generalu zdelo, da ga bo mogoče s silo zatreti.

Najbrž je vzel v roke pištolo, odpel varnostni gumb, potisnil kroglo v cev, nato pa potihoma vstal. Bržkone je tipal okoli sebe, da bi našel ročno svetilko, a je ni — pozabil jo je bil vzeti iz skrivališča. Morebiti ga je tisti trenutek obšel čisto določen vtis, da sanja, da se v sanjah vzdiguje z ležišča in bo zdaj zdaj stopil v mesečno noč, na zemljo, kot da bi stopil na belo pernico? Ko je zares odpahnil vrata, ki so vodila na dvorišče kmetije, ne na cesto, je bilo dvorišče svetlo in prazno, ampak dva častnika, ki sta stala s pištolama v rokah tesno ob vratih, sta ga kratko in malo vsak s svoje strani prišla, mu iztrgala pištolo iz roke, ga odpeljala na cesto do prvega tovornjaka in ga kot v filmu — saj ni bil ravno lahek — zlahka potisnila pod platneno streho. Za njim se je vzpelo še nekaj vojakov s puškami v rokah. Tovornjaki so bili razpostavljeni po cestah načrtno tako, da so bile vse bistvene točke v okolici osvetljene z njihovimi žarometi oziroma zanesljivo pod ognjem vojakov. Na ploščadi enega izmed tovornjakov je razkrečena stala težka strojnica, naperjena v vrata, skozi katera bi mogel priti s skednja na cestno stran.

Moral je zaslišati krik — bilo je le glasno povelje, ki je izdajalo olajšanje poveljujočega, motorji so v hipu zarohneli močneje, nato se je povelje potihem ponavljalo, kakor da bi odmevalo med mrtvimi hišami. Jetnika so vojaki potisnili v kot in čisto na tla, tako da se je moral sesesti, potem se je vozilo sunkoma zganilo.

Kdo ve — moralo bi se mu zazdeti, da je dobil hud udarec po glavi, ki ga ni čutil, ki pa mu je prizadejal čute? Morebiti se je tisti trenutek zavedal samo ravnodušne omotičnosti, nekakšne motnosti duha, zaradi katere

se nam zdi, kakor da bi tavalili po meglenem barju? Gotovo se je potipal z roko po glavi in spotoma ugotovil, da je že uklenjen, da ima na desnici lisice — očitno je konec verige držal v rokah težak možak, ki je sedel zraven njega — samo da na klopi. Ko si je ta hrust prižigal cigareto, je z vžigalico osvetlil vso notranjost tovornjaka — šest voščenih obrazov s sivo zelenimi čeladami nad seboj, dvanajstero rok, ki so držale puške. Gotovo je hrust pustil goreti vžigalico dalj, kot je bilo potrebno, samo za to, da bi si prižgal slamnato *militare*. Vsi so gotovo pogledali v Esa. Njemu se je najbrž zazdelo, da vidi na njihovih rezervistovskih obrazih veliko več radovednosti, začudenja ali celo olajšanja kot privoščljivosti ali krutosti.

Kdo ve, ali si ni za tolažbo rekel *ljudje so?*

Če je bilo tako, bi bil moral dodati *ljudje v stroju*. Zakaj *človek v stroju* je čisto nekaj drugega.

Ni bilo mogoče, da se ne bi precej natanko izvedelo, kako je vse skupaj potekalo.

Silverij Hrast, že zdavnaj upokojeni železničar, ki se je rad hvalil, da ima edino hčer poročeno v Združenih državah Amerike, kar pa ni bilo res, saj je sploh nikoli imel ni, je vstal, kakor hitro je zaslišal hrumenje tovornjakov, in iz teme svoje podstrešne kamrice opazoval dogodke od začetkov obkoljevalnega manevra pa vse do konca. Naštel je devet tovornjakov, šest motociklov in častniški osebni avtomobil. Ne da bi kaj vedel o Ferdinandu, je vsebino dogajanja tako rekoč v trenutku uganil — ko ga je namreč zagledal, kako so ga peljali k tovornjaku. Izjavil je, da je bilo vse skupaj videti nekam *nevojaško, nepolicijsko, nežandarsko, neresnično*. Skoroda *mesečno*. Ferdinand da je stopal, kakor da ga Mesec nosi.

Vilma Sirec, ki je bila stara teta v družini Metlike, lastnici kmetije in skednja, in ni mogla vedeti za Ferdinandov brlog, je v flanelasti srajci pritekla do vrat na dvorišče, a si je v zadnjem trenutku premislila — morala je skočiti v kuhinjo, da je vrgla na še tlečo žerjavico v štedilniku šop papirjev, ki jih je imela skrite v zapečku. Nato se je — ne da bi bila zbudila družino, ki je spala na drugem koncu podolgaste hiše, nemudoma vrnila k vratom in se skozi okence v njih zagledala na dvorišče. Kljub temu da je bila samo v spalni srajci in da je drgetala od hladu, še bolj pa od strahu, je razločno videla, kako so se neslišno odpahnila skedenjska vrata in kako je neznanec za trenutek postal na pragu. Kakor da ga je oslepila mlečna svetloba, ki je oblivala dvorišče. Zagledala je tudi dve senci, kako sta stali vsaka na svoji strani povešenih skedenjskih podbojev, in videla, kako sta se obe hkrati premaknili, ko sta pograbili žrtev. *Moj bog, je zdihovala potem, kako huda stvar je vojska! Saj utegnejo človeka tudi ubiti!* In kako je bilo na dvorišču slepeče svetlo — v tisti slepeči svetlobi se ji je zazdel Ferdinand čisto mlad.

Pavel Šalamun, ki je bil nekoč pri policiji, a se je tik pred okupacijo iz zdravstvenih razlogov upokojil, je z zrelostjo poklicne izkušnje ugotovil vse napake, ki jih je zagrešil *deček*, pa tudi tiste, ki so jih zagrešili oni — mislil je na Italijane. Znal je strokovno dovolj prepričljivo razložiti, kako

je treba pravilno obkoliti hišo ali naselje, če hočeš zajeti prebivalce, in kako se je mogoče prekleto učinkovito braniti, tudi ko si že popolnoma obkoljen. Za Ferdinanda je rekel, da ga je videl samo za trenutek — malo preden so ga zabrisali na ploščad tovornjaka: *Daleč smo prišli, otroci se sami vojskujejo!* Kot je videti, se Šalamun zlepa ne bi spoprijaznil z modrostjo *makijevskega* spovednika, ki ga na prvih straneh svojih *Antispominov* omenja André Malraux — po petnajstih letih spovedovanja je prišel do spoznanja, da *odraslih ljudi ni*.

Julija je zvedela za aretacijo zjutraj, četrte ure potem, ko je nehala veljati policijska ura, in sicer od Zdenka, enajstletnega dečka iz številne Metlikove družine, skupina, ki jo je vodil Ferdinand Es, pa se je po Julijinem sporočilu zbrala ob pol devetih — nemalo pretresena tudi od njenih solz.

Ferdinand Es je bil rojen Ljubljčan, kar ne pomeni, da je njegov rod ljubljanski, saj je mater njegove matere, ko je bila le-ta še otrok, prineslo sëm z Moravskega, njenega očeta oziroma njegovega deda po materi pa iz nekega drugega kota avstro-ogrskega cesarstva. Družina je očitno prišla s trebuhom za kruhom, lahko pa, da so jo napotili v svet tudi kaki drugi razlogi, ki so ostali neznani, zakaj materina mati ali Ferdinandova babica je bila pevka, igralka, zboristka, plesalka, frizerka, modistka — bila je torej nekakšen skupek vsega, kar je v časih *slovenske moderne* sodilo pod pojem *komedijantstva*. Ferdinandov oče je bil Slovenec, vendar ne iz Ljubljane — njegov rod je prišel v te kraje več kot dve sto let poprej od nekod s Primorja, tako da se je v hiši ohranilo tudi ne docela jasno izročilo, ki je govorilo o slovenskem morju, o pomorstvu, o Trstu in o vsem, kar naj bi sodilo pod pojem *primorskega*. Katere družbene reforme od Jožefa II. ali od Marije Terezije naprej, kateri družbeni premiki ali drugačni dogodki v cesarstvu so vplivali na preseljevanje Ferdinandovih dedov ali pradedov, tega zdaj ne bomo utegnili raziskovati, zato pa tudi ne gre pozabiti na zanimivo prvino, kakršna je živela v Ferdinandu tisti trenutek, ko je izginil iz naših vrst na način, kot sem ga malo poprej popisal po svoji najboljši vesti in po svojih skromnih sposobnostih. Ko pravim prvina, imam v mislih nekaj *tujega*, kar se je kazalo v njem. Morebiti je več tega podedoval od babice kot od matere ali več od deda kot od očeta, vendar smo že otroci vse to opazili in občutili kot nekaj *svetovljanskega*. Ta njegova poteza se ni kazala samo v tem, da je znal dosti dobro nemško in italijansko, ampak tudi v tem, da je bil videti — vsaj za nas — nekam *gosposki*, četudi se ni po družbenem položaju staršev niti malo razlikoval od drugih — vsi smo bili ljubljanski predmestni otroci. *Gosposki* se nam je zdel po tem, kako se je vedel, kako je govoril, kako se oblačil, česal ipd., pri tem se ni narejal ali celo spakoval — ne, to, kar imenujem *gosposko*, je bilo v njem in na njem, ne da bi si za to kakor koli prizadeval.

Bil je ljubezniv, ne preveč zgovoren, bister, dober učenec, v gimnaziji je izdeloval z odličnim ali vsaj s prav dobrim uspehom, spreten v družabnem življenju, pripraven za vse mogoče, kar smo se mladi ljudje tisti čas mogli

izmisliti. Izražal se je rad kratko, jasno, celo izbrano, kar mi je že v gimnazijskih klopeh zbudilo pozornost in tega se rad spominjam dandanes, ko prevladuje drugačna težnja — težnja po nejasnem, nerazločnem, dolgoveznem, dostikrat naravnost nemoškem govorjenju in izražanju.

Poznal sem ga iz gimnazije, ne da bi lahko trdil, da sem bil z njim kaj bolj znan kot drugi sošolci ali celo njegov prijatelj. To se mi zdi potrebno naglasiti, da bi bilo jasno, kako si prizadevam, da ne bi zapisal niti besedice, ki ne bi imela osnove v stvarnosti, zakaj kaj lahko si je izmišljevati dogodke, zaplete, osebne poteze ali domneve o možnostih potem, ko so stvari že mimo — zlasti če so že mimo toliko časa kakor ta, o kateri sem se končno odločil poročati.

Ferdinand je veliko več kot o očetu (oče je bil neznamenit upravni uradnik in je še pred vojno umrl za posledicami železniške nesreče) vedel povedati o materi (mati je bila tisti čas, o katerem pripovedujem, zaposlena kot tajnica pri nekem odvetniku), in veliko več kot o materi — o babici — o tisti, ki je ob prelomu stoletja priromala z možem in hčerjo od nekod s severa in se naselila v takratni popotresni Ljubljani — mestecu, kakršno tisti čas ni moglo obetati bogastva ali velike prihodnosti ne njej, ne njenim potomcem. To, kar je Ferdinand vedel povedati o njej, so bili drobci iz rane mladosti — vendar drobci, ki jih ne gre zanemariti, zakaj bili so — rekel bi — gledališke narave: pisani, bleščeči, ponarejeni, učinkoviti. Taki pač, kot morajo ostati v spominu otroka, ki smo ga popeljali v gledališče, v cirkus, v areno, kjer se dogajajo velikanske stvari, in sicer na najbolj imeniten način. To je bil — po vsem, kar sem mogel izvedeti — svet bleščic. Narejen svet, ki je živel v njegovi glavi, ne da bi mu ga bila mogla podreti siva stvarnost, v kakršni je živel, oziroma kruta stvarnost, v kakršni smo se znašli vsi skupaj, ko se je tudi za nas zelo poniževalno, nato pa porazno začela druga svetovna vojna.

Kaj ga je pognalo v dejaven upor, ne vem — šolo je namreč zasedlo vojaštvo in sem ga za nekaj časa izgubil iz vida, dokler ga nisem tu ali tam srečal zaradi konspiracije, ki ni zmeraj priznavala terenske povezanih skupin ali organizacij, kot vodjo skupine, ki se je imela ukvarjati tudi s sabotажami. Mogoče je k temu pripomogla ravno ta njegova komedijantska babica — zakaj edino pri njej je bilo zaslediti duha zoprvanja, upornosti, ponosa, ki nam je bil tisti čas kot ljudem in kot ljudstvu tako krvavo potreben. Iz vsega, kar sem mogel z gotovostjo dognati takrat, predvsem pa mnogo pozneje, je razvidno, da je bil tisti čas Ferdinand že dolgo *skojavec*, kar je pomenilo, da je bil član komunistične mladine, pogumen, spreten, hladnokrven član in so se v njem sprepletale mnoge tistih lastnosti, ki jih je takratno delovanje zoper okupatorja potrebovalo. Imel sem celo vtis, da so bila zanj socialna vprašanja obstoječe družbe bolj pereča kot za druge — četudi smo bili njegovi tovariši recimo še za stopnico niže na socialni lestvici kot on sam — sin revne uradniške družinice, ki je ohranila nekaj meščanskega blišča samo še v družinskih spominih in nekaterih navadah.

Sestanek Esove borbene peterke je bil, kot že rečeno, naslednjega dne ob pol osmih zjutraj, in sicer pri *Venclju*, kakor so klicali Venceslava Vrhunca, avtomehaniškega pomočnika, ki je neprijavljen stanoval pri sestri Mileni, bolniški sestri, in sicer v Rožni dolini. Njega je namreč obvestila Julija in on je potem poklical še *Vasjo* (Franca Logarja-Vasjo), študenta filozofije, ki se je bil vpisal na fakulteto komaj prejšnjo jesen; *Štrka*, kakor so klicali Milana Štruklja, gimnazijca, ki je takrat po nemarnem vdrugo obiskoval osmi razred realke; in *Kralja Sama* — Sama Lapuha, mesarskega vajenca s čisto drugega konca mesta, s Kodeljevega namreč.

Kratki pogovor je bil posvečen najpoprej dejstvu, ki so bila znana, nato pa dejstvu, ki bi jih bilo treba odkriti. Sklep sestanka je bil takle: Popoldan se dobijo še enkrat, medtem pa bodo poskusili ugotoviti, kdo vse je razen njih in Zdenka vedel za Ferdinandovo občasno skrivališče v Metlikovem skednju. Posebej se bodo pozanimali za to, ali je zanj vedela Julija. Obvestili bodo svoje pristojno poveljstvo. Vasja bo poskusil dobiti zvezo s Pietrom-Paolom, kakor so krstili italijanskega častnika, s katerim je imel Ferdinand zaupniško zvezo, in izvedeti, kaj bi bilo mogoče ukreniti v Ferdinandovo in njihovo dobro. Ukrenili bodo vse, kar bo potrebno za lastno varnost, za varnost dejavnosti, ki jo imajo opravljati, in za varnost skladišča, v katerem so varovali potrebne priprave in gradivo. Če bo le mogoče, se bodo poskrili na varno, kadar se bodo obetale blokade in racije, in ne bodo se brez potrebe kazali po cestah ali javnih lokalih, ki so sicer pogosto rabili za shajanje.

Ob devet in dvajset so se razšli in se nato sestali ob sedemnajstih pri Samu, v že dolgo zaprti mesnici njegovega gospodarja. Ugotovili so naslednje: Nihče razen njih in Zdenka ni vedel za Ferdinandov brlog. Pogovor z Zdenkom, ki ga je obiskal Štrk, je pokazal, da je fantič trden — nič ni kazalo na to, da bi bil kdaj komu kaj povedal. Ravno tako ni bilo videti, da bi se bil vmešal v stvar kdo drug iz Metlikove družine ali kdo izmed sosedov. Ni pa bilo mogoče zanikati možnosti, da je Ferdinanda kdo že dalj časa opazoval ali ga zalezoval ali mu celo sledil ravno tisto noč, ko se je zadnjikrat vračal od Julije. Vsa Metlikova družina je trepetala za usodo hiše in gospodarskih poslopij — bali so se, da jim vse skupaj požgo, kar ne bi bilo za tiste čase nič čudnega, saj so že marca požgali nekaj vasi okoli Ljubljane: Škrilje, Golo, Kurešček, Visoko in Ustje. Na pristojnem poveljstvu so dobili — kot že večkrat — samo strogo svarilo glede varnosti in obljubo, da jih obvestijo, če bi izvedeli kaj koristnega po kaki svoji zvezi. Julija, s katero je ponovno govoril Vencelj, je obupana prepričljivo zatrjevala, da za skrivališče ni vedela in ne ve. S Ferdinandom sta se poslovila četrtr ure pred začetkom policijske ure in nato se je — kot tolikokrat poprej — fant kratko in malo utrnil v temi. Vencelj je gledal nanjo s kancem pazljivosti — ne toliko zaradi nje same, kolikor zaradi družine. Julija je bila namreč iz trgovske družine, oba starša sta se ukvarjala z mešano trgovino, poleg tega je imela doma še deda po materi, ki je bil nekoč orožnik, in stransko teto po očetu, za katero so pripovedovali, da se je v mlajših letih ukvarjala s politiko v vrstah znanih meščanskih liberalcev.

Štrk je dotlej opravil eno najhujših dolžnosti: obiskal je Ferdinandovo mater, in sicer v odvetniški pisarni, kjer je delala, potem ko se je seveda na vse mogoče načine prepričal, da ne nje ne njega nihče ne »varuje«. Gospa Marjeta, kakor so jo klicali, je osupnila, si pokrila velika našminkana usta z mesnato dlanjo, kakor da hoče preprečiti, da ne bi kriknila, in nato bruhnila v silovit jok. Štrk je povedal svoj vtis zelo določno: Ženska ne ve ničesar. Ni treba, da bi tudi kaj več zvedela. Na zaslišanju ne bi vzdržala pol ure. Verjetno se bo skušala zanimati za sinovo usodo s pomočjo odvetnika, čigar sestra je zaupna prijateljica plesalke, ki je ljubica pehotnega polkovnika, doma iz Verone. Ne da bi ji Štrk povedal, kdo da je, sta se domenila, da jo še obišče, obenem pa ji odločno odsvetoval, da bi o vsej stvari po sosesčini kaj govorila. *Kdor hoče preveč vedeti, se hitro postara*, pravijo izkušeni stari ljudje. Vasja je po zvezi, ki jo je vzdrževal Ferdinand s Pietrom-Paolom, sporočil le-temu, da ga nujno potrebujejo. Odgovor pričakuje najpozneje do naslednjega dne opoldne. Vasja je tudi preiskal njihovo drugo občasnno skrivališče na podstrešju velike hiše v središču mesta, kamor pa se je Ferdinand zadnje mesce le poredkoma zatekal zaradi vse pogostejših racij, ki se jim je bilo težko izogibati. Pospravil je vse, kar bi jim utegnilo hoditi v napoto, in mimogrede zastavil sebi in tovarišem vprašanje, ki jih je presunilo. Vprašal je namreč, ali niso tudi oni vsi zapovrstjo možni krivci? Ali ni kdo med njimi hote ali nehote kje kaj preveč povedal ali razkril ali celo izdal? Tisti trenutek so imeli vsi njegovo vprašanje za neumestno, za slab domislek, o kakršnem ne gre resno razpravljati.

Pride čas, ko je treba nekatere stvari povedati ne glede na to, ali so prijetne ali ne. Mislim, da moram ravno tule, ob priložnosti, ko popisujem dogodke, o katerih sem se namenil pisati, povedati vsaj nekaj malega o Esovi peterki — o njihovih značajih, razmerjih, prijateljstvih, razprtijah, o vsem tistem, do česar lahko pride med ljudmi — zlasti tako mladimi in obenem tako različnimi.

Najprej moram zapisati nekaj splošnih ugotovitev. Hudo je, če je človek sam ali če je tako postavljen v družbo ali v gibanje, da se lahko giblje samo v majhnem krogu, zakaj prej ali slej se bo zgodilo, da si bo našel nasprotje ali nasprotnika ali celo sovražnika v svojih lastnih vrstah. Najbrž je tako že zaradi tega, ker mu polagoma zmanjka razgleda, širine, širše srčnosti. In tako se je velikokrat res zgodilo, da so se ljudje v mestu ali v partizanih, pošteni in borbeni, za prazen nič spopadali med seboj, kakor da se niso zakleli, da se bodo skupaj spopadali s tisočglavim sovražnikom, ki je zatiral deželo. In če so kdaj prevladala med ljudmi taka razmerja, potem se je seveda moglo dostikrat zgoditi, da je kako popolnoma osebno mnenje, zraven pa še enostransko, krivično ali sebično, samo počakalo na primerno priložnost ali povod, da je lahko poostrilo upravičeno sodbo o človeku in se pod videzom nepristranosti in doslednosti — osebno maščevalo. Na temelju takih razmerij je seveda tudi mogoče, da so se tovariši, ki so skupaj prebili najhujše čase v ječah in ilegalskih ali partizanskih

bitkah, leta in leta pozneje sporekli, včasih tudi na smrt sprli zaradi mnenj ali ocen o svoji lastni skupni preteklosti.

Čemu vse to?

Ferdinanda sta Vencelj in Vasja tako rekoč oboževala, pri čemer je bil Vencelj, kot že rečeno, zmeraj malo oprezen glede Julije. Ko pravim *oboževala*, mislim predvsem na to, da glede njega nista znala biti dovolj stvarna, dovolj kritična. Naj sta bila po postavi, po značaju in po drugih lastnostih še tako različna, oba sta bila vendarle zanesenjaka, skoroda nestrpneža, tako da ju je Ferdinand moral in tudi znal po svoje ves čas krotiti in voditi. Štrk je bil v tem pogledu njuno nasprotje: ravnodušen, malone počasen, zaspan, nagnjen k premišljevanju o stvareh, ki ponavadi niso sodile k tistemu, o čemer so se pogovarjali. V vseh mogočih zapletih in težavah njihovega takratnega podtalnega življenja je znal ohraniti mirno kri, nekakšno posmehljivo treznost. Kralj Samo, edini, ki še ni bil skojevec, je bil pogumen, nasmejan kmečki fant, ki ni imel možnosti za študij in se je izobraževal, kakor je vedel in znal. Na vse skupaj je gledal kot na pustolovsko knjigo, v kateri moraš prebrati prejšnje, preden se ti bo odprlo novo razburljivo poglavje.

Če se bo danes nepristranski zgodovinar ali letopisec oziral nazaj v tiste čase, bo moral resnici na ljubo povedati, da je bilo — ne glede na očitke glede *sektaštva*, ki je bila značilna poteza mladostnikov — v teh in takih mladih ljudeh veliko manj sovraštva, kot bi človek sklepal iz odločnosti v njihovih dejanjih, čisto nič zverinskega, čeravno je tu ali tam kje izbruhnilo, vendar zmeraj kot izjema, ki jo je življenje hitro izvrglo.

Po mnogih letih, ki so minila odtlej, lahko dodam še nekaj. Vencelj ni imel prav, ko je petnajst let po vojni *mimogrede ošvrknil Štrkove spominske zapiske* na tisti čas — ošvrknil jih je namreč na način, ki ne bi bil ravno tovariški, tudi ko bi bil imel prav. Vencelj pa ni imel niti malo prav. Videti je bilo, da po toliko letih obračunava s Štrkom zaradi nekih čisto drugih računov, in sicer povojnih. Vnela se je polemika, ki ni prinesla slave piscema, niti ni koristila zgodovini — razkrivala je samo tisto plast zgodovinske stvarnosti, ki je bila izrazito osebne narave. Naj je tudi bila del stvarnosti, vendar je bila v usodnem času potisnjena dovolj globoko, da ni neposredno motila revolucionarnega dejanja. Ko je namreč Štrk pisal o tistih dogodkih, ki jim jaz zdaj posvečam svoje skromne moči, je popisal vso stvar ne preveč spretno, zato pa precej nepristransko. Vencelj mu je odgovarjal z nekaterimi mnenji, ocenami, domnevami, po katerih je bilo mogoče soditi, da je bilo vse že vnaprej jasno — kaj se bo zgodilo s Ferdinandom, kaj vse bo sledilo njegovi aretaciji itn. Skratka, za svoje poznejše ocene ali domneve je skušal najti dokazila že veliko prej, preden se je dogajanje sploh začelo. Pri tem ne gre pozabiti na dejstvo, da je bil tisti, ki je oboževal Ferdinanda, Vencelj in ne Štrk, in na dejstvo, da so se v njihovih medsebojnih razmerjih vse pogosteje kazale posledice prebitih nevarnosti in napetosti.

Delovanje borbene skupine je bilo strogo urejeno in vódeno, tako da je bilo kar se je dalo malo priložnosti za samovoljo ali kake lahkomišelnosti,

odvisno pa je bilo od možnosti in od potreb. Potrebe je določalo pristojno poveljstvo, ki ga niso poznali — razen tistega, s katerim je vodja držal zvezo, možnosti pa so presojali sami ali pa skupaj, kadar so se lotevali večjih zadev. Temeljna naloga peterke je bila dvojna: pomagati oskrbovati poveljstvo (za partizansko vojsko seveda) z rečmi, ki jih ni bilo mogoče dobiti drugače kot s silo, in izvajati propagandne, sabotažne in diverzantske akcije — sama ali skupaj s podobnimi skupinami. Take akcije je predložilo poveljstvo ali so si jih zamislili sami in jih predložili poveljstvu v odobritev. Med poglavitne oskrbovalne reči so sodili: hrana, vseh vrst orožje in municija, eksplozivi, pisalni stroji, telefonski in radijski aparati, rezervni deli za tiskarske stroje in za najrazličnejše stroje v delavnicah, ki so delale za partizansko vojsko, oblačila, obutev, odeje, denar, gradivo za ponarejanje dokumentov, sanitetni material, zdravila ipd. Kar se tiče sabotažnih dejanj, je peterka dotlej opravila precej dela — onesposobila je kolono vojaških vozil, tako da jim je izpraznila gume, jim uničila s sladkorjem bencin in s kemikalijami platnene strehe; zažgala je bencinsko črpalko, požgala po potrebi in po ukazu ravno pravi čas telefonski ali električni drog in pripadajoče kable; vrgla je v vojašnice propagandno gradivo *Soldati Italijani!*; pomagala je preseliti tehniko, ki jo je nekdo poskusil izdati; izpraznila nekaj manjših skrivališč orožja, ki je bilo namenjeno različnim kolaborantskim legijam, ipd. Iz vsega, kar sem naštel, seveda samo po sebi ni razvidno dejstvo, da je bila sleherna najmanjša akcija potrebna velike skrbi, da je pomenila smrtno nevarnost tako za udeležence kot tudi za tiste, ki bi se ob porazu lahko razkrili. Ker je bilo mesto okoli in okoli obdano z žico in bunkerji, promet v mestu samem onemogočen med drugim s španskimi jezdec, si je mogoče zamisliti, kako težavne so bile včasih najbolj preproste stvari, ki jih je bilo treba izvršiti, ali kakšne so bile posledice tudi uspešnih dejanj za živce in duha udeležencev. Podobo dejanske oblasti v mestu, ki se ni dalo pokoriti, lepo kažejo prepovedi druga za drugo: Od januarja je uveljavljeno dejansko izjemno stanje, ki je sledilo *ducejevemu* razglasu z dne 19. januarja in je dalo v *Ljubljanski pokrajini* premoč vojaškim oblastem. 24. februarja so mesto že zaprli z žico in utrdami, s prepovedjo izhoda iz mesta, *divieto di uscire dalla città di Lubiana*, naj bi se namreč začela »normalizacija«. Mesto so razdelili na štirinajst odsekov, po katerih naj bi izvajali »razorožitev prebivalstva«. Prvi val blokad in racij je trajal od 24. februarja do 15. marca, drugi se je začel 25. marca in je trajal vse dotlej, ko se je začela — po našem štetju — *tretja ofenziva*. V prvem valu so »pridržali«, kot je poročal Mario Robotti, komandant XI. armadnega korpusa, 878 oseb, med njimi »57 vodij, 23 političnih komisarjev, 199 članov kominterne« . . . 4. februarja so prepovedali nekatere slovenske in druge knjige. 15. februarja je Robotti terjal zaplembo smuč, kar pa so storili šele julija. 14. marca so polovili bivše jugoslovanske častnike in podčastnike — tiste pač, ki niso bili v različnih ujetništvi, in jih kot civilne internirance odpeljali v Italijo. 26. marca je visoki komisar Emilio Grazioli ukazal oddajo radijskih sprejemnikov. 18. marca so omejili uporabo taksijev, 25. marca prepovedali kolesa, junija pa še trokolesa. 18. aprila so uveljavili hišne sezname po

vežah, da bi laže preiskovali... 24. aprila je bila razglašena uredba o talcih. 1. maja so ustrelili v Ljubljani prva dva talca. Kako so se medtem pripravljali načrti za selitve in preseljevanja ljubljanskega in vsega slovenskega prebivalstva, to že presega okvire te skromne zgodbe.

Naj se zdaj vrnemo k dogodkom. Na popoldanskem sestanku skupine je bilo očitno, da sta o vsem, kar se je zgodilo oziroma se še utegne zgoditi, Vencelj in Vasja precej drugačnega mnenja kot Štrk in Samo. Vencelj in Vasja sta domnevala, da je vmes bodisi naključje bodisi načrtna zalezovalska akcija, ki je odkrila skrivališče. Štrk in Vasja sta domnevala, da je možno, da je Ferdinand zagrešil kako neprevidnost, in sodila, da je treba najpoprej storiti vse, da se zavaruje njihova dejavnost, nato pa ukrene vse, kar je mogoče, da bi pomagali Ferdinandu. Med njimi je izbruhnil kratek, a oster prepir, ki je hitro potihnil glede na sklep, da počakajo na poročilo, ki bi utegnilo priti do Pietra-Paola. Potem se tudi dogovorijo, kdo bo prevzel vodstvo peterke. Namestnik za primer, da izgubijo vodjo, je bil Vencelj, ne da bi mu to doslej nalagalo kake posebne dolžnosti.

Vsi štirje so preživeli mučen dan in noč, polno negotovosti, gotovo pa ne hujše od Julije, ki je morala svojo žalost in strah skrivati celo pred domačimi. Niti mati Viktorija (zares je bila malce podobna košati angleški kraljici tega imena), kateri ni mogla nikoli očitati nerazumevanja za svoje deklinške težave, ni vedela o Ferdinandu ničesar — bržkone zaradi tega, ker so zahajali k Juliji mnogi prijatelji in prijateljice, tako da med njimi ni bilo lahko opaziti ali pogrešiti enega več ali manj. Najbrž pa tudi zaradi tega, ker je hčeri zaupala in sploh ni pazila na vsakogar, ki je prestopil prag njihove hiše. Oče Henrik se za družino sploh ni kaj prida brigal — imel je svoje skrbi. V vojni je videl predvsem sovražnika trgovine, če že ni hotel biti ravno verižnik ali vojni dobavitelj sovražnikov, ki tu kratko in malo niso imeli kaj iskati. V svojem trgovsko-domoljubnem srcu je zasovražil vse zapovrstjo tako globoko, da sploh ni bil več dostopen za kako politično misel ali dejanje, ki bi kazalo kam drugam kot v nesmisel ali obup.

Ko se je zmračilo, je Julija stopila k oknu in vse do policijske ure oprezovala, ali ga ne bi kje zagledala — včasih je v mraku prišel nepričakovano, se postavil ob kandelaber nekdanje plinske svetilke, tako da ga je lahko opazila, če je bila doma, če pa se mu je mudilo, si je dovolil vreči v njeno okno v visokem pritličju peščico kamenčkov, da so poštropotali po steklu in oznanili njegovo navzočnost. Celo sredi noči je vstajala in hodila v temi k oknu oprezovat — vendar je bilo zunaj mesto mrtvo, ležalo je tam naokrog kot kup kamenja, opeke, asfalta, kot da je izgubilo dušo, kot da mu je odtekla kri. Le sem ter tja je zaropotal po cesti vojaški ali policijski avtomobil ali se prikazala patrolja s puškami v rokah. *Granatieri di Sardegna* z dolgimi pihalniki. Karabinjer ali kvesturin v napoleonskem klobuku in s tesnobo v grlu. Fašistični legionar, ves v črnem. Policijski agent v dežnem plašču — z nemirnimi očmi preganjanca.

Potem je zmeraj znova zaihtela in se ihteč vrnila v posteljo.

Če nas leta obremenijo z modrostjo in prizanesljivostjo, kar se tiče človeških križev in težav, da ne rečem z obotavljivostjo ali celo duhovno mehkužnostjo, nam po drugi plati kaj lahko odprejo stare rane. Ne vem, ali smem uporabiti besedo *rana* za stvari, ki jih drugače ne znam povedati. Nekaj tako občutljivega ali celo bolečega je bilo namreč v razmerju med četverico in Julijo: vsi štirje so jo imeli na svoj način radi, vsi so Ferdinandu, kot že rečeno, od srca zavidali, vsi so dostikrat pomislili na dejstvo, da jim Julija jemlje nekaj tistega, kar naj bi v tistem času in razmerah pripadalo predvsem njim in njihovem delovanju — bistven del človeka, ki je njihov vodja, ki je imel skrbeti zanje, ki so ga oni morali spoštovati, ga braniti in se zanj po potrebi žrtvovati. Najbrž ni takrat — vse do Ferdinandove aretacije — nobeden med njimi pomislil na nekaj drugega: na dejstvo, da je ravno zaradi Julije bilo tudi njih več kot pet, da je bila z njuno ljubeznijo njihova »slavna peterka«, kot se je izrazil v svojem že omenjenem spomin-skem zapisu Štrk, obogatena, v čustvenem in duhovnem smislu bolj zaokrožena in izpopolnjena.

Kako naj bi o tem razmišljali tisti čas, pri takratnih svojih letih?

Oziraje se nazaj, je mogoče samo reči, da so se vsega tega na določen način zavedeli tisti trenutek, ko je Ferdinand »izginil z odra zgodovine« (spet Štrkove besede). To pomeni, da nisem brez premisleka zapisal, da so bili pretreseni tudi zaradi njene žalosti. Dodati moram, da so bili tiste dni v svojem duhu veliko bolj z njo, kot je ona mogla slutiti, in da bi bili odtlej — ko bi se bile stvari razvijale kako drugače — z njo veliko bolj tovariški kot dotlej, čeravno tudi dotlej niso bili nikoli netovariški. Sicer pa za kaj več kot za bežno in nekolikanj zadržano tovarištvo tudi priložnosti niso imeli. Ferdinand je pred njimi ni skrival, ni pa je tudi pripeljal v družbo brez kake posebne potrebe. Zapisati gre še to, da je bil Ferdinand v tem pogledu drugačen od njih: hote ali nehote je zbujal vtis, da je zanj ljubezen nekaj naravnega, vsakdanjega, nekaj, o čemer ni treba zgubljeni preveč besed, zakaj lepega dne lahko postane celo nadloga. Zanje taka miselnost ni bila sprejemljiva, zakaj bili so še premladi, prenedolžni, prenaivni. Zavist, o kateri sem govoril glede na Ferdinanda in Julijo, je bila pri njih v najbližjem sorodstvu z občudovanjem in potrebo po nežnosti in ljubezni.

Ko je Julija zjutraj navsezgodaj vnovič stopila k oknu, je videla, da se še ne dani. Nato se je zdanilo na svetu tako, kakor da bi kdo počasi pretrgal temni zmečkani zastor, ki je visel visoko na obzorju, in zazdelo se ji je, da sliši pridušeni šumot blaga, ko pada po opečnih strehah, in da so solze, ki so se ji spet udrle, solze dokončnega slovesa.

O svojih doživetjih tisto noč je Julija pripovedovala prijateljici Metki Wolf, o kateri bomo še slišali.

Drugi dan je bil dan zmešnjav. Začelo se je s tem, da je Julijina prijateljica Metka Wolf, dekle s pegastim noskom in sinjimi očmi, navsezgodaj prišla k njej in ji zaupala, da je njena prijateljica Sonja Samec, ki je Julija ni poznala, videla ravno tisti večer Ferdinanda na poti v Trnovo, da pa je

daleč za njim stopal neznan moški srednjih let, ki bi utegnil biti policijski ovaduh — oblečen v dolg bel dežni plašč, kakršni so bili ravno v modi. S klobukom s širokimi krajevci, poveznjenim globoko na oči, je bil živa podoba policijskega zasledovalca, kakršne so tiste čase poznali tudi v Ljubljani. Sonji se je zazdelo, da bi bilo dobro Ferdinanda opozoriti: morebiti počne kaj takega, da bi bilo nevarno, ko bi mu zares sledili? Sonja seveda ni vedela o Ferdinandu čisto nič drugega kot to, da ga Metka pozna in da ju je že videla skupaj. Napotila se je torej za njima, vendar je neznanec nenadoma zavil na neko dvorišče in izginil kot kafra. Zazdelo se ji je, da se je pač zmotila. Očitala si je, da živi vse preveč pod vtisom tisočero grozljivih zgodb, ki so že mesece krožile po mestu. Ko je stvar prespala in premislila, se ji je zdelo koristno, da jo zaupa prijateljci, ki bi Ferdinanda lahko opozorila.

Če je bilo neznano dekle, ki je skušalo narediti uslugo komaj znanemu mladeniču, res pod vtisom grozljivih govoric, ni bilo to nič nenavadnega: že nekaj mescev so vsak dan prihajale iz policijskih, vojaških in sodnijskih zaporov novice, ki so govorile o mučenjih, posilstvih, živalskih izživljanjih pozverinjenih ljudi, o izdajstvih, o duhovnih in telesnih strahotah, ki si jih je lahko izmislil pokvarjeni duh nasilja, zato da bi ljudje povedali resnico, izdali sočloveka, odkrili organizacijo, pomagali okupatorskim oblastem, včasih samo zato, da bi si rešili golo življenje. Letopisi italijanskega šestnajstega stoletja, ki jih je tako rad prebiral Henri Beyle-Stendhal, bi bili tudi pri nas lahko ohranili marsikaj takega, kar bi pisateljevo pero težko ponovilo, kakor se je to pogosto dogajalo njemu.

Julija je — preden je Metka končala — bruhnila v jok. Jok je Metki razodel resnico. Sklenila je roke kot v molitvi, jih nato razprla, da se je lahko vrgla prijateljici okoli vratu. Pol ure zatem, ko sta se najokali, je Julija sklenila, da o stvari obvesti Venclja; to je tudi storila. Vencelj jo je izprašal zlasti glede prijateljice in ji vnovič zagotovil, da bodo tovariši storili, kar se bo storiti dalo, da Ferdinanda rešijo ali mu kako vsaj pomagajo. Čez leta je priznal, da je med tistim pogovorom ves čas premišljeval o konspiraciji, o tem, kaj bi dekle storilo, ko bi jo zaprli — saj jih je vendar vse zapovrstjo poznala, ne da bi bila sicer vedela, kje živijo in kaj vse delajo.

Komaj je Julija odšla, je prišel k njemu Štrk. Nekaj je mencial, se izgovarjal zaradi časa, v kakršnem ga je prineslo skoroda po nepotrebnem, kar je bilo strogo prepovedano, in navsezadnje le povedal, da se je v neposredni sosesčini Metlikovih pred dobrim mescem naselil Italijan, profesor italijanske književnosti in jezika, in da ga včasih vidijo v črni fašistični uniformi, drugič spet v civilu, v dolgem belem dežnem plašču, s klobukom s širokimi krajevci. Najbrž ne bi bilo napak poizvedeti, kdo in kaj je ta *professore*, ali ni v kaki zvezi s Ferdinandovo aretacijo. Štrk si ni mogel kaj, da ne bi omenil, da je bil Ferdinand — vsa čast mu — včasih le malo frfotav in lahkomiseln. Morebiti je podcenjeval italijanske oblasti, morebiti tudi domače *begovce*, ki se na vse kriplje pripravljajo, da nastopijo odločno. Vencelj se ni maral prepirati — skomizgnil je z rameni in dovolil Štrku, da se pozanima za profesorja in njegove zveze v Metlikovi sosesčini.

Samo pol ure zatem, ko je Štrk odšel, se je prikazal Kralj Samo — rdečeličen kot ponavadi. Da se pripravljajo protiakcije v zvezi s pripravami na proslavo prvega maja, da se snuje zoper Osvobodilno fronto in partizansko vojsko prava pravcata ofenziva v mestu in po deželi, da se šušlja o množičnih preseljevanjih v taborišča (*no ja, je vmes zamrmral Vencelj, kakor da tega ne počnejo že nekaj časa!*), da se govori o desettisočih, v tem da je vsa stvar itn. In da je slišal, da so ujeli enega izmed nevarnih komunističnih petelinčkov, ki se z ukradenimi pištolami petelinijo po ljubljanskih ulicah. To je omenila njegovi gospodinja njena prijateljica, pri kateri stanuje policijski uradnik, Italijan iz Milana. Ta da je že večkrat bleknil kako zaupno in njegove ugotovitve ali napovedi so se že večkrat izkazale kot resnične oziroma zanesljive. Samo — pa tudi marsikdo drug — ni mogel soditi o tem, koliko so take in podobne govorice resnične. Za tisti trenutek so bila pomembna tri dejstva: da so take govorice lahko sejale med ljudi zmedo in negotovost, da so jih potemtakem lahko širile italijanske oblasti same; da je nanje kazalo vse ravnanje civilnih in vojaških oblasti od *ducejevega* razglasa 19. januarja sèm; in da so pozneje dokumenti, zlasti znamenita okrožnica »3 C« Maria Roatte, komandanta II. armade, in seveda izvajanje nekaterih zamisli iz te okrožnice, potrdili govorice in bojazni.

Vencelj je poslušal odsotno, ne da bi bil kaj pripomnil. Nato sta se skupaj odpravila v mesto. Vencelj ga je pustil več kot pol ure čakati na umazanem dvorišču, po katerem so rasle koprive in se sprehajale sestradane podgane. Razbiral je napise na plotu, *vinceremo,inceremo*, na lepakih, ki so napol razcefrani viseli z nekega zidu, *ducejeva* in kraljeva glava na njih sta se mu zdeli nekam žalostno zaskrbljeni — skoroda usmiljenja vredni. Ko se je Vencelj vrnil, mu je povedal, da je zdaj on, Vencelj, postavljen za vodjo skupine — kljub temu da se je te dolžnosti otepal, da se morajo o tem čimprej pomeniti, skupino pa izpopolniti, in da bo predlagal njega, Sama, zato ker je delavec, za svojega namestnika, kakor je navada. Nobena aretacija ali nesreča ne sme razmajati organizacije. Popoldne se imajo tako in tako dobiti, da zvedo, ali je Vasja vzpostavil zvezo s Pietrom-Paolom, in tam se pomenijo vse potrebno. Razšla sta se pred glavno pošto, in ko je potem Vencelj stopal skozi Tivoli proti Rožni dolini, je imel ves čas pred očmi besede tovariša, pri katerem je bil: *Zaseda? Varuj se zasede!* Pazil je na vse strani in ne ravno najboljše volje igral brezskrbnega mladeniča, ki hiti na *rendez-vous*. Zgodovina bi morala priznati, ko bi jo take malenkosti seveda zanimalo, da je znal izvrstno posnemati ljudi in da je to celo rad počel.

Večerni zmenek v mesnici je bil pritajen, nekam potlačen. Šepetaje so si poročali o vsem, kar so izvedeli, in vnovič sklenili, da bodo pazili na sleherno malenkost, da bosta Vencelj in Vasja, ki sta bila že nekaj časa v ilegali, opremljena s ponarejenimi papirji, menjavala zlasti prenočišče. To so sklenili za »vsak slučaj«, kljub temu da je bilo njihovo zaupanje v Ferdinandovo trdnost »neomajno«. Dogovorili so se, da preselijo tudi svoj *bunker*, prirodno skrivališče, v katerem so imeli nekaj orožja, municije, eksploziva in orodja za vlamljanje. Najpomembnejše je bilo to, da so skle-

nili temeljito prespati sporočilo, ki je navsezadnje le prišlo od Pietra-Paola: *dva naj prideta jutri v mraku k železniški progi proti Trstu, in sicer k temu in temu kostanju, če jih šteješ od prelaza na Erjavčevo cesto, in naj tam počakata, dokler se ne prikaže.* Resen razmislek sta terjala Štrk in Samo, med drugim tudi zaradi novic, ki so jih ravno ta dan imeli na razpolago za razmišljanje. Vencelj naj bi še enkrat preveril vse, kar bi bilo mogoče glede Pietra-Paola in njegovih dejanskih uslug osvobodilnemu gibanju. Štrku, ki je znal še največ italijansko, so naložili, da natanko prebere vse italijanske časnike — morebiti je v novicah o dogodkih kak namig, ki bi jim utegnili koristiti. Na koncu so soglasno potrdili imenovanje novega vodje in namestnika, obenem pa sklenili, da se ob prvi primerni priložnosti izpopolnijo z novim članom.

Tisti dan opoldne je gospa Marjeta priznala svojemu šefu, odvetniku K. G., da njenega sina Ferdinanda že nekaj mescev ni doma, da pa je zdaj, kar pomeni predvčerajšnjim, dokončno izginil. Vse kaže, da so ga našli nekje v Trnovem, kjer se je skrival, in ga zaprli. Boji se, da se je v svoji domoljubni mladeniški razvnetosti prenaglil in storil kaj takega, kar se mu ne bo moglo spregledati.

Vrtela je robček v rokah in strmela odvetniku v obraz. Njegov obraz je bil že po naravi siv, skoroda tako kot lasje, in naj si je vse življenje še tako prizadeval, nikakor ni mogel skriti slabih, trhlenih zob — nihče mu jih ni mogel pošteno popraviti, umetnih pa ni maral.

Na njene besede ni niti trenil. Gospe Marjeti se je zazdelo, kot da je že pričakoval kaj takega, ali pa, da se je že tako temeljito spoprijaznil z grozotami vojne, da ga nič več ne more vreči iz duhovnega ravnovesja.

Ko je končala, si je pritisnila robček na nos in sunkovito zaihtela.

Odvetnik se je iznenada zagledal čeznjo, v steno, na kateri sta visela v jelovem in samo pooblanem dvojnem okviru Viktor Emanuel Tretji in Mussolini, se odkašljal in spregovoril:

»Draga moja gospa, priznati vam moram, da sem nekajkrat plačal Osvobodilni fronti tako imenovani osvobodilni davek, četudi se mi je vsa stvar zdela veliko bolj pomembna po moralno-politični kot po praktično-osvobodilni plati. Prizadevanje za enotnost vseh narodovih sil se mi je zdela vredna žrtev, in naj sem še tako daleč od mladih let, mi je le odleglo — rečem vam, da mi je bilo laže pri duši. Bržkone zaradi časti, spoštovanja samega sebe, kakršno si človek dolguje, zaradi vesti in notranjega miru, kakršnega smo potrebni toliko bolj, kolikor hujši časi se obetajo. Vse, kar je bilo onstran prizadevanj za narodno enotnost, je po moji sodbi bilo in jè bliže pustolovstvu kot koristnemu sodelovanju. Pomislite samo, koliko legij imamo — *Slovensko, Sokolsko, Narodno* poleg partizanov in nekakšne klerikalne milice, ki se snuje zoper nje. Iz vsega tega sklepam, da je za vašega sina veliko boljše, če pričaka konec vojne v italijanskem zaporu ali taborišču — če se le ni preveč pregrešil — kot da trmasto nadaljuje, česar se je lotil, in proda glavo za prazen nič, za nekaj, kar sploh uspeti ne more. Po vojni, če jo preživi, bo imel dovolj priložnosti, saj je še mlad, za patrioti-

zem in za vse tisto, kar sodi zraven pametnega ali norega. Ta čas sploh ne vem, ali lahko uradno kaj storim za vas. Moja sestra Emilija, ki jo dobro poznate, zlasti pa njeno zlato srce, ki se ni spremenilo niti v teh hudih časih, je zaupna prijateljica plesalke H. H., o kateri ste gotovo slišali kaj pohujšljivega, ker je pač ljubica enega izmed mnogih polkovnikov, ki jih imamo Slovenci čast gostiti, in morebiti bi z njeno pomočjo, naj je kakršna koli, bog ji grehe odpusti, utegnili vsaj kaj zvedeti, preden se česar koli lotiva.«

Posmrknil je, nato pa čez čas dodal:

»Vsi ljudje, ki trpijo, se mi smilijo, najhuje pa je to, draga moja gospa, da bo vsakdo plačal za svoje grehe ali dobil nagrado za svoje zasluge predvsem glede na to, kdo bo po vojni gospodar. Ni da bi zrel človek še sanjal o pravici ali pravičnosti, o nepristranosti ali nesebičnosti, o požrtvovalnosti, kakršno so poznali časi, ki so že zdavnaj za nami. Vidite, tega, kdo bo gospodar, pa danes ne moremo vedeti, ker nismo preroki. Lahko se samo nagibamo sem ali tja, na to ali na ono stran ali pa potrpežljivo lovimo ravnovesje, dokler se naša mala barka določneje ne obrne v kak miren pristan.«

Na koncu jo je skušal potolažiti s tem, da ji je rekel *če v aprilu rado grmi, slane se bati več ni*, kot pravijo kmetje, ki so prisiljeni, da se nenehoma ogledujejo po vremenu.

Ko je šla gospa Marjeta popoldne nepotolažena iz pisarne proti domu, se je nenadoma zavedela, da je mesto drugačno, kot ga je videla še malo prej: zazdelo se ji je spremenjeno, potuhnjeno, polno neznanih ljudi, mračnjaštva, sovraštva, zavisti, zahrbtnosti, polno prežečih nevarnosti. Čistega ognja, ki je gorel pod vsem tem, ni poznala in zato tudi ni mogla opaziti — slepila jo je misel na sina in njegove zablode. Pomislila je na to, zakaj neki vsega tega ni opazila že dotlej? Zaradi dela, dejanskih ali namišljenih skrbi, zaradi vsakršnega pomanjkanja, ki je neusmiljeno trkalo na vrata? Stresla je z glavo, s košatimi svetlo pobarvanimi lasmi, kakor da se s kom prepira, in v oči so ji silile solze ob misli, da ji o vsem tem niti njen lastni sin ni nikoli nič povedal — kakor da je ni, kakor da nje vse to ne bi moglo zanimati, kakor da o vsem tem ne bi mogla reči tudi ona kake svoje besedice.

Srčno rad bi se izognil moraliziranju, obrnjenem v preteklost, filozofiji *kočeda* — kaj bi bilo, ko bi bilo, če bi bilo, da je bilo . . . in vendar ugotavljam — ne brez kanca otožnosti, da je kaj takega bržkone nemogoče. Da, ko bi bil človek stroj, popoln in neoseben. Da, ko bi bila družba res mehanizem, dovršen, tako rekoč nezmotljiv. Da, ko bi bila ljudska gibanja v resnici taka, kot so videti, ko jih začneš opazovati v preteklosti in se ti vse bolj vsiljujejo splošne poteze, vse bolj pa izginjajo tisočere podrobnosti.

Ko pravim, da bi se takemu moraliziranju rad izognil, se vračam k misli, ki sem jo spotoma že zapisal, k misli o tem, kako se nam med drugim dogaja, da zaradi današnjih osebnih ali skupnih ali kakih drugačnih mnenj, ocen ali koristi dostikrat popravimo poteze nekdanje stvarnosti. Namesto

da bi prilagajali današnja hotenja zamislim iz tistih časov, tistim pač, ki so se izkazala v življenju družbe kot skupne vrednote, prilagajamo v svoji zavesti dogodke iz preteklosti današnjim — včasih hudo malenkostnim — potrebam. Včasih je dovolj na hitro skrpana utemeljitev za kako medaljo ali misel, potrebna za pogrebni nagovor.

Ob tej misli se ustavljam med drugim zaradi tega, ker bi kdo opisano napako kaj lahko pripisal tudi meni, kakor sem jo jaz Venclju glede Štrka. Ne rečem, da se ji morem z gotovostjo izogniti, lahko pa bralcem zatrdim vsaj to, da se nevarnosti ves čas zavedam. Hudo mi je seveda toliko bolj, ker ni več ne Vencija ne Štrka. Prvega smo pokopali pred petimi leti z drdrajočo vojaško salvo, saj je bil še zmeraj vojak, resda malo osivel in skoroda preveč rdečeličen za dobro zdravje. Štrka je pobralo najbolj nesmiselno — sredi avtomobilske ceste mu je skočil pred avtomobil srnjak.

Kljub očitku, ki sem ga zapisal na račun Vencljevega ravnanja s Štrkovimi spominskimi zapiski, moram namreč ugotoviti naslednje: Odločilno besedo glede tega, kaj storiti glede na sporočilo italijanskega zaupnika Pietra-Paola, je namreč imel tisti usodni dan Vasja, ne Vencelj. Vencelj tega ni želel priznati zato, ker je bil vodja skupine, ker je bil v njej najbolj odgovoren tako za sklepe kot za dejanja. Ni želel, da bi se zdelo, kot da zvrta odgovornost na koga drugega. Tudi zaradi tega je — po mojem prepričanju — iskal korenine nadaljnjih dogodkov vse preveč v času pred opisanimi dogodki.

Ob tem ne gre zanemariti dejstva, da Vencelj prav gotovo ni mogel pozabiti, da je imel glede Ferdinanda opraviti z nasprotovanjem dveh članov skupine. To je lahko čutil, ne da bi bil mogel vzroke razumsko in čustveno dojeti, in ravno s tem nasprotovanjem je z odločnostjo in prepričljivostjo strasti obračunal Vasja.

Vencelj je porabil ves tisti večer in ves naslednji dopoldan, da bi zvedel kaj več o skrivnostnem Pietru-Paolu. Dobil je bore malo novega, zato pa je bilo vse skupaj samo spodbudno. Prvi je z Italijanom sklenil prijateljstvo študent Grega G., ki pa je dva mesca pred dogodki umrl za pljučnico. Njegova sporočila so bila v spominu gibanja zapisana nedvoumno: Pietro-Paolo je priskrbel 100 kg eksploziva, 30 kosov ročnih bomb *paradajzaric* (rekli smo jim »veliko hrupa za nič«), štiri pištole znamke *beretta*, nekaj zavojev municije za te pištole, 2 zaboja municije za kratke italijanske puške, rabljeno brzostrelko češke izdelave, kar je pomenilo, da je bila nekje zaplenjena. Spomin je nadalje govoril o železničarju Silvestru K., ki mu je Pietro-Paolo pomagal pri poizvedbah, ko je šlo za železniške transporte, namenjene partizanski vojski. Po Silvestrovem mnenju, ki se je ohranilo, zakaj sam je medtem padel nekje pod Gorjanci, zaupnikovi podatki niso bili zmeraj ravno odločilni, zato pa koristni. *Spomin* je dalje vedel povedati — to je bila že Ferdinandova zveza s Pietrom-Paolom in čas, ko so Ljubljano že opasali z žico in bunkerji — o sporočilih, kdaj in v katerem delu mesta se pripravljajo blokade in racije. Za pet takih blokad je bilo ugotovljeno, da so bila sporočila zanesljiva, za dve pa ne — zanje je pozneje trdil, da so načrte v zadnjem trenutku na vrage vedno čigavo zahtevo spremenili.

Sploh je večkrat določno opozoril na možnost, da načrte pripravljajo, in sicer po več hkrati, nato pa se zadnji trenutek v posameznostih ali v celoti spremenijo ali zamenjajo ravno zato, ker oblasti same sebi docela ne zaupajo. Opozarjal je na trenja med kraljevsko in fašistično usmerjenimi ljudmi in vojaškimi in političnimi ustanovami.

To je bilo tako rekoč vse: tri odsotne priče, ki so govorile s prepričljivostjo dejstev. Ta so dopovedovala, da gre za prijatelja ali zaveznika, ki mu resda ni mogoče slediti, ki ga včasih dolgo sploh ni bilo mogoče dobiti — lahko pa je vendarle storil marsikaj koristnega.

Nasvet, ki ga je Vencelj pri vsem tem poizvedovanje večkrat dobil, je bil splošne narave: *Paziti. Ukreniti vse potrebno, da vas ne polovijo kot zajce. Zmeraj računati — kar se varnosti tiče — z možnostjo, da so človeka v zaporu zlomili. Raje vi zasedo njemu kot on vam.*

Štrk s poizvedbami glede profesorja italijanske književnosti ni bil niti malo zadovoljen, četudi so mu nekaj povedale.

Ugotovil je namreč, da se je Antonio Tebaldi (če se je sploh tako imenoval) nastanil pri družini trgovskega pomočnika Cureta Zdešarja, ki je oddal prazno sobo samo zato, da bi si tako prislužili še kakšno liro. Bilo jih je vseh skupaj pet z enim zaposlenim — ta pa je bil tisti čas skoroda brez dela, zakaj trgovina z manufakturnim blagom je bila tako rekoč omrtvičena. Vse, kar so sosedje vedeli povedati — med njimi je Štrk našel tri zaupnike Osvobodilne fronte, je kazalo na to, da utegne biti Antonio fašistični legionarski ali strankin funkcionar, ki opravlja spotoma kake profesorske dolžnosti. Vsi so vedeli povedati, da so ga nekajkrat videli v črni uniformi, in sicer zmeraj ponoči. Nihče pa ga ni nikoli videl, da bi kdaj stopil v Metlikovo hišo ali se s komer koli izmed njih spoznal. Bil je star kakih 38 let, nosil je črne brčice, poznavalci so sklepali, da mora biti doma kje na jugu — v Neaplju ali na Siciliji. Njegove življenjske navade so bile neredne: zdaj je vstajal navsezgodaj, tako rekoč s soncem, zdaj pozno, zdaj se je vračal s posla popoldne, zdaj zvečer ali sredi noči, neredko tudi zgodaj zjutraj. Skratka, v navadah ni bilo nikakega pravila, ki bi dovoljevalo kak sklep.

Pavel Šalamun, bivši policist, ki smo ga že imeli priložnost srečati in za katerega se je izkazalo, da je privrženec Fronte, je z gotovostjo strokovnjaka izjavil, da je tak način življenja, kakršnega ima priložnost opazovati pri Tebaldiju, značilen za policiste, ki opravljajo nočna opravila: racije, zasliševanja, mučenja ali podobne gnusnosti zaupne vrste. On že ve, kako se to dela pri vseh policijah tega sveta, saj je imel priložnost spoznati se s tem zbliza. Kar se njega tiče, bi priporočil *likvidacijo* po najkrajšem možnem postopku. Prekleta gnida, ki nima kaj iskati v Trnovem in sploh pri nas.

Dopoldan tistega dne si je Štrk privoščil še nekaj: napotil se je kar k Zdešarjevim. Odprla mu je bleda ženska pri petintridesetih, v predpasniku, premočenem od luga, ker je ravno prala, ko je pozvonil in povprašal, ali res oddaja sobo. Povedala mu je, da je soba žal oddana, in sicer že zdavnaj, on pa je, ko je spoznal, da je ženska sama doma, oblastno vstopil, sedel v

kuhinji na jelov stolček, položil klobuk na kolena in ji svetoval z glasom, ki ni bil pretirano ljubezniv, naj se ne vznemirja. Opraviti ima namreč sila neprijetno in neodložljivo dolžnost v imenu Osvobodilne fronte — povprašati jo mora, kako neki so mogli oddati sobo fašističnemu funkcionarju, ki ga bodo jutri neusmiljeno *justificirali*, na njihovi slovenski družini pa ostane večer madež sramote?

Ženska se je prijela za glavo, ne da bi bila mogla sploh kaj odgovoriti.

Za spoznanje jo je pomiril s tem, da ji je priporočil, naj mu lepo odkrito odgovori na vprašanja, ki ji jih bo zastavil, oziroma tista, ki jih bo zastavil kdaj pozneje, ko bo treba.

Ženska je izpovedala: da profesor redno plačuje stanarino; da jim večkrat prinese masla, riža, marmelade, kave, rozin, mesnih konserv in vojaškega kruha; da nima v svoji sobi skorajda nobenih knjig; da ni opazila, da bi imel doma kaj več orožja — razen pištole na nočni omarici, kadar spi, in v omari za obleko nekakšno hitrostrelko; da ima zares črno uniformo, da pa jo obleče le poredkoma; da z njimi ne politizira in ne kaže zanimanja za sosede in za njihovo politično pripadnost; da ji je strogo prepovedal komur koli pripovedovati, kdo je, kaj dela, kako živi.

Štrk ji je na koncu rekel, da bo *professore* prej ali slej obsojen, zlasti ko se dokončno dokaže, da sploh ni profesor, pač pa vojni zločinec, ampak ona naj se za zdaj nikar ne vznemirja — zato pa da mora toliko bolj skrbno paziti nanj in na vse, kar je z njim v zvezi: na oblačenje, orožje, navade, pisma, denar, poznanstva, obiske, ženske ipd. On da se bo ob primernih priložnosti spet oglasil. Ko pa bo drugič oddajala sobo, potem ko Tebaldija ne bo več med živimi, naj je ne odda sovražnemu tujcu — sicer bo po zmagi odgovarjala pred ljudskim sodiščem.

Doma se je Štrk utrujen usedel in se zamislil. Sam ni vedel, zakaj se mu vsiljujejo v misel turški boji, kmečki pulti, protestantski in reformacijski časi na Slovenskem, verski spori, ločine, čarovniški procesi, rokovnjači, zeleni kader. Že je bil na tem, da začne razmišljati kot Goethe:

*Neznaten krog
oklepa nam bitje,
in mnogi rodovi
trajno vrste se
na njih življenja
neskončni verigi.*

Siloma je odgnal skoroda zapeljivo prijeten obisk nepričakovanih samodejnih povezav preteklosti-sedanosti, strnil vtise iz poizvedovanj, ki jih je opravil, jih lepopisno zapisal na dva lista papirja, iztrgana iz črtanega šolskega zvezka, zato da bi ju dal Venclju, Vencelj pa naprej tistim, ki bi jim utegnile koristiti tudi take podrobnosti. Nazadnje je naredil sklep za sestanek skupine: *Za zdaj nobenih znamenj, po katerih bi bilo mogoče sklepati, da bi bil Antonio Tebaldi v kakršni koli zvezi z Metlikovimi ali z zadevo Ferdinand Es.*

Dodati moram, da se je njegov zapisek o Tebaldiju ohranil vse do danes, pri čemer gre pripisati poglobitve zasluge igri naključij.

Nato je napisal opravičilo za razrednika, saj ga že tri dni ni bilo v šolo, strokovnjaško podpisal očeta, ki je tisti čas kot vojni ujetnik predel dolčas nekje blizu Hamburga, in se hlastno, a zaman lotil časopisov. Nakupil si jih je bil spotoma pri pritlikavem prodajalcu pred glavno pošto.

Vasja je tisto noč pred poslednjim sestankom »slavne peterke« slabo spal.

Zdelo se mu je, da mu vzdrgetavajo vsi končiči, kar jih premorejo njegovi živci. Premetaval se je po gubasti smrdljivi žimnici gotovo še iz avstro-ogrskih časov, zakaj skrival se je v drvarnici neke učiteljske družine za Bežigradom, in se vsako toliko zastrmel v temo — bilo je temno kot v rogu, saj je bil prostor brez pravega okna. Zaboji kalečega krompirja v drugem kotu prostora so se zračili skozi lino, ki ni mogla dati prave svetlobe niti podnevi, kaj šele ponoči, ko je bilo mesto strogo zatemnjeno. Nekajkrat je na ves glas zaklel, ker sta ga motila duh po zelju in krompirju — kakor da ga je prvokrat začutil ravno to noč.

Ferdinandova aretacija ga je prizadela kot smrt. Kot neke vrste smrt. V sebi je začutil vrzel, kot bi ne mogel biti cel in celovit brez prijatelja, s katerim sta si nekaj mesecev delila čudovita doživetja boja, nevarnosti, napetosti, uspehov, kar vse je zbuvalo v njem občutek moči, pomembnosti, smotrnosti hudega življenja, ki ga je živel, včasih prekipavajoče sreče, kakor da mu je ljubezen do boja zamenjala ljubezen do ljudi. Nemalokrat se je zalotil v občutju nepremagljivosti, skoroda nesmrtnosti, naj se sliši še tako nenavadno.

Tisto noč je začutil v sebi najpoprej vročično razdvojenost, nato pa kipeče naraščanje vznesenosti mučeniške vrste, nesebičnost, ki je bila pripravljena pasti za tovariša. Ne bi se obotavljala spopasti s samim tisočglavim hudičem, ki se je imenoval okupator. Vso noč se je v vročici in mrzlici, ki sta se menjavali med seboj, nekje globoko v njem kuhalo nekaj, kar bi lahko imenovali odločnost ali pripravljenost ali nespremenljivo odločitev o tem, kaj je treba ukreniti — odločitev, ki se mu je čisto določeno prikazovala kot usodna, a se ji ne bi mogel za nobeno ceno odreči.

Ko se je navsezgodaj zdramil, se je nejasno spominjal, da je v spanju celo jokal — kaj takega se mu ni pripetelo že od otroških let sèm. Vstal je omotičen, zato pa nič manj odločen. Beležnica, v kateri je to noč popisal, se je ohranila samo zato, ker jo je spravil v kup krompirja in jo je precej pozneje našla gospodinja.

Isto noč je Kralj Samo prespal odlično — kot vse druge noči svojega kratkega življenja. Bil je ravno zadosti utrujen, zadosti zdrav, imel je še zmeraj nenačete živce, kakršni so mu bili potrebni. Pravzaprav je do konca ohranil lastnost, kakršna mnogim ni dana — znal je uživati vsak dani trenutek ne glede na to, kaj je bilo poprej ali kaj utegne priti pozneje. Tisti večer je po policijski uri, potem ko je mati nehala likati, likala je

namreč v kuhinji, kjer je Samo spal, z velikim užitkom vnovič prebiral Vernovega *Carskega sla*, ob njem zasmrčal, ne da bi bil ugasil svetilko — tako da je morala mati ponoči vstati in jo ugasiti.

Zjutraj se je namesto Vencija ali Vasje spomnil zadeve, ki jo je bilo treba opraviti, in sklenil, da obišče prijatelja Slavca, kakor ga je klical — z njim sta nekaj let kot vajenca skupaj »mesarila« pri istem gospodarju. Slavec je bil zdaj po Samovem političnem besednjaku *oprezna rit*. To njegovo slabost je odtehtalo dejstvo, da je delal pri prehranjevalnem uradu, in sicer v nekem špecerijskem skladišču, od koder ga ni bilo težko priklicati. Ko sta se našla, mu je rekel — kot ponavadi — da je v škripcih. Slavec se je zasmejal. Bil je rdečeličen kot Samo, čokat, močan, dober nogometaš, vnet navijač na kakršni koli tekmi — plavalški ali nogometni. *Beži, ti pa v škripcih? Škripci te šele čakajo, razbojnik. Saj vem, da si prodal dušo rdečim.*

Samo se je sramežljivo nasmejal. Kako neki naj bi to Slavec vedel?

Slavec mu je odvrnil, da ga kar vidi, kako se ozira okoli sebe, kadar ga nosita po ulicah aktivistično domoljubje ali fantovska zaljubljenost, ampak on mu kot pravi prijatelj pove, da bo vsega tega osvobodilnega navdušenja žal hitro konec — v dveh ali treh mescih. Sunil ga je v rebra in dodal: *Kaj bi rad? Nekaj odrezkov?*

Samo je prikimal — kaj neki drugega. Samo da denarja on, Slavec, ne bo videl. Potrebuje ga sam, in sicer krvavo.

Slavec je velikodušno skomizgnil z rameni, prav po mesarsko zaklel in mu dvakrat zabičal, da mora molčati kot grob, naj bi se zgodilo kar koli. Če pa potrebuje denar za kako frčafelo, ga prijateljsko svari pred prodajalkami ljubezni. Od nekaterih lahko dobiš poleg ljubezni tudi kaj laškega.

Čez pol ure je Samo dobil šop odrezkov, ki jih je potreboval za Vencija in Vasjo, in si začel zadovoljen požvižgavati *Na planincah . . .*

(Nadaljevanje in konec prihodnjic)

saj noč je in temina vsepovsod,
in na usnulih hišah okna speča,
za njimi skritih toliko usod...
Kot težka misel cvrka sveča.

ZA SPOZNAVANJE Brez statističnih podatkov vsakdo ve:
ko umreš, več nisi slabe in ne dobre volje;
in seštevek vseh mrličev nam pove,
za spoznanje je na drugem svetu bolje.

Za spoznanje bolje je na drugem svetu,
a zato morda, ker ti odvzamejo še sanje,
ker si ognil se bojazni in trepetu,
ker krog tebe je tišine valovanje.

Bolje je na drugem svetu za spoznanje,
in zato lepo na zemlji ostanimo,
tu imamo vsaj nemir, varljive sanje
in zavest, da navsezadnje vendarle živimo.

Beno
Zupančič

Zgodba o FERDINANDU ESU

Ko je Vencelj mnogo let pozneje omenjal te dogodke, nato pa se celo javno prerekal s Štrkom zavoljo njegovih zapiskov, je bila njegova podoba posameznih sestavin danega dogajanja precej enostranska, gotovo bolj enostranska, kot utegne biti moja, že zato ker pišem vsaj deset let pozneje, ker sem imel priložnost preučiti več virov in jih primerjati med seboj. In končno, jaz se nisem zanašal v toliki meri kot on samo nase.

Poleg tega se je njemu kot vsakomur, ki se spušča na spolzki led letopisja o dogodkih, katerih žive priče še žive, pripetilo, da so se mu dogodki preobliko-

vali, da so se spreminjali s časom, ki je odtekal v preteklost, da so zaradi tega dobili kako potezo, ki bi je natančna razčlemba ne mogla sprejeti za dejansko. Gotovo je, da ni šlo za kakršno koli ponarejanje, zato pa za neopazno in nehoteno prirejanje ali prenašanje.

Naj navedem nekaj primerov — poleg tistega, kar sem spotoma omenil.

Vencelj je zapisal, da je bil tisto usodno noč v dvomih: Ali naj gre na sestanek s Pietrom-Paolom ali ne? Ali naj pripravi sestanek tako, da bo Pietro-Paolo za vsak primer v zasedi, ali tako, da sprejme tudi možnost, da se zaseda pripravlja njemu samemu?

Dejansko — in to je trdil tudi Štrk v svojih zapiskih, je bil glede tega, kaj je treba storiti, *istega* mnenja kot Vasja: Da je treba storiti za Ferdinanda vse, kar je mogoče; da je treba sprejeti ponudbo, tudi če se izpostavi tveganju, da poslano dvojico iz zasede primejo. Razlika med Vasjo in njim je bila samo v tem, da je Vasja svoje ognjevito branil, Vencelj pa je do neke mere spoštoval mnenje, ki sta ga o vsem tem imela Kralj Samo in Štrk.

Vencelj v zapiskih očitno ni dal Vasjevim prizadevanjem tiste teže, kakršno so dejansko imela. Štrk je potrdil, da sta se s Kraljem Samom podredila sklepu predvsem zaradi Vasje, zavoljo tega, ker je tako zaneseno trkal na njihova tovariška srca. Šele potem, ko je bil sklep soglasno sprejet, sta ravnala — kot bo razvidno iz nadaljevanja — nekolikanj po svoje.

Vencelj, dalje, ni priznal, da so nadaljnji dogodki dali prav onima dvema, ne glede na argumente, ki sta jih uporabljala, ne glede na njihovo težo, ki bi jo mogli tisti trenutek imeti v očeh nepristranskega opazovalca. Zlasti pa ni spoznal, da dogodki, ki so sledili, *niso* razveljavili njune — Venceljeve in Vasjine, pa tudi njihove skupne tovariške ljubezni do Ferdinanda oziroma njihovo skupno pripravljenost storiti vse, kar je mogoče, da se reši.

Nekaj pa sta storila Vencelj in Štrk, kakor da sta se dogovorila: o Vasji nista rekla niti besedice več, kot je ustrezalo najnujnejši *potrebi* — ne pa *resnici*. Najbrž sta tako ravnala po občutku — Vasje namreč ni bilo več med živimi. V Ferdinandovi skupini je bil Vasja najbolj zagnan, da ne rečem strasten, odločen, pogumen — pa tudi *sektaški*, kot smo takrat imenovali nagibanje k skrajnostim. To njegovo potezo so si tovariši razlagali tudi kot posledico njegove osamljenosti — bil je res popolnoma sam. Živel je od tovariške pomoči, ki ji ni bilo kaj očitati, kljub temu pa je bil zadnje leto večkrat lačen kot sit. O svojcih je izvedel le redkokdaj kaj oprijemljivega, in še takrat je postajal samo še bolj mračen, razdražen, neprizanesljiv. Očitno je šlo za nekaj več od Teofrastove pregorečnosti. Teofrast je namreč v svojih *Značajih* za pregorečnejša zapisal: *Kot vojak gre poveljnika vprašat, kdaj se misli spopasti in kakšna povelja ima za pojutrišnjem.*

Usodni in zadnji sestanek peterke se je sešel ob pol treh popoldne v mesnici, ki smo jo že omenjali. Klada v njej se je bila že pošteno razsušila, ponekod celo razpokala, železni kavliji po stenah, obloženih z belimi ploščicami, so nezadržno rjaveli, ne da bi jih bila še mastila sočno meso ali debela slanina. Vrata na cesto so bila že dolgo zaprta z železnimi rebračami.

V mesnico so prihajali kot ponavadi — drug za drugim skozi dvoriščna vrata, potem ko jih je na dogovorjenem mestu počakal Kralj Samo.

Vencelj je za uvod izrazil upanje, da so sporočilo Pietra-Paola dobro prespali, in ugotovil, da glede Pietra-Paola ne more povedati nič novega. Nato so drug za drugim poročali, kaj so izvedeli, dodali pa svoje mnenje o sporočilu oziroma o tem — kaj naj bi ukrenili.

Vasja je predlagal, da naj bi šla na sestanek s Pietrom-Paolom onadva — Vencelj in Vasja. Štrk je bil mnenja, da sploh ni treba iti. Naj se uprizori *spodrsrljaj* — vsi štirje naj bi samo opazovali, ali bo Pietro-Paolo res prišel in ali bo res prišel sam. Šele nato bi znova poiskali zvezo z njim, se opravičili in tako naprej. Samo je izjavil, da mu je čisto *vseeno*, kaj storijo, gre le za to, da bi bilo uspešno. Ne gre in ne gre mu v glavo, zakaj naj bi prišla na sestanek kar dva člana peterke.

Po vsem tem je imel Vasja daljši govor, poln očitkov in strastnih besedi. Rekel je, da ne more in ne more razumeti, da se o živem človeku razmišlja, kot da ga sploh ni več . . . gre pa za njihovega vodjo, soborca, ki je nekaj mesecev vzdrževal zvezo s Pietrom-Paolom, ne da bi se jim bilo kaj posebnega pripetilo. Ne glede na vse pomisleke — gre za tovariško dejanje, ki mu ga dolgujejo kot posamezniki in kot skupina, za dolg, ki se mu ni mogoče izogniti niti plačilo prelagati od danes na jutri. Kdo ve, ali bo jutri še čas za rešitev, ki je danes še možna?

Štrk je takoj za tem omenil možnost, da bi poklicali koga na pomoč . . . kako drugo skupino. *Kaj naj bi s pomočjo?* je vprašal Vasja. *Zaseda je lahko taka, da bo razpostavljena daleč naokrog . . . sto . . . dvesto metrov . . . da bo vsa četrť obkoljena, kakor je opasano vse mesto. V tem primeru je skoroda vseeno, ali tvegata dva ali trije ali štirje. Treba je sprejeti tveganje.*

Samo je omenil možnost, da bi tvegali najmanj, kar je mogoče: da bi šel na zmenek eden, vsi ostali pa bi se razpostavili daleč naokoli, tako da bi mu lahko priskočili na pomoč, ko bi bilo treba. Vasja terja, da se tako rekoč zavestno žrtvujeta dva člana skupine, ne da bi imeli kakršno koli zagotovilo, da bo njuna žrtev Ferdinandu kaj pomagala.

Zatem je Štrk zavrnil Vasjo glede tovarištva . . . zdelo se mu je, da njemu in Samu očita netovarištvo. Gre za to, da bi ravnali razsodno, ne zaletavo. Dolžni so pomagati, ne pa pokopati še sebe.

Vasja se je razjezil: in samo trdi, da ne gre odlašati. Treba je pograbit najmanjšo priložnost, ki se ponudi — in taka priložnost je s Pietrom-Paolom dana. Vencelj je še povedal, da glede njega dotlej niso dvomili. Če nič drugega — zvedeli bodo, kaj se je pravzaprav zgodilo, iz tega pa sklepali, kako jim je ravnati. Za zdaj tavajo v popolnem mraku . . . mrak pa mora povzročiti nedejavnost, negotovost, razdvojenost, razdor.

Vencelj je vodil razpravo dosti mirno in — zaskrbljeno, ker je zdaj vzkipeła, zdaj se spet popolnoma pomirila, kar se jim ni dogajalo pogosto. Na koncu je dal v razmislek in odločitev naslednje možnosti:

- dva na sestanek, kakor je sporočeno
- dva na sestanek, dva na opazovanje
- eden na sestanek, eden ali dva ali trije na opazovanje

— nihče na sestanek, vsi na opazovanje

— nihče nikamor.

Vasja se ni strinjal z nobeno drugo možnostjo razen *prve*. Štrk je Venclju prizadeto očital, da ni *zadnje* naštete možnosti nihče predlagal ali zagovarjal.

Vroča razprava je trajala še kake pol ure, nato so — za Venclja skoroda nepričakovano — kot osramočeni sami pred seboj odnehali in sprejeli sklep, da odideta na sestanek s Pietrom-Paolom Vencelj in Vasja, in sicer neoborožena. Tako bi jima bila — ko bi ju zares prijeli, olajšana poznejša obramba, medtem ko z orožjem tako ne bi kaj pridra opravila, če se jima zares pripravlja zaseda. Štrk in Samo uro poprej na hitro pregledata soseščino in se, če ne odkrijeta ničesar sumljivega, odstranita, tako da ostaneta v vsakem primeru prosta — za zametek nove borbene skupine. Ko bi se Venclju in Vasji zares kaj pripetilo, ukreneta onadva vse potrebno, kot da gre za izdajstvo — zakaj potem ne bi bilo mogoče dvomiti o pripravljeni zasedi, o načrtnem delovanju sovražnika. Morali bi se nehati tolažiti z igro naključij. Spreminjevalni predlog, da naj bi šla na sestanek Vencelj in Samo, je Vencelj zlahka spodbil — Samo je bil že namestnik vodje in dolžan po potrebi organizirati novo skupino.

Sklep je povzročil nekaj trenutkov popolnega molka, nato pa očitno olajšanje. Če je Štrk pri tem zameril Vasji njegovo odločnost, mu jo je zato, ker mu je na tihem očital nasilnost, s kakršno je preprečil, da niso zadeve razmislili dosti bolj mirno, trezno, kar se da v skladu z dejansko močjo, s kakršno so razpolagali. Vendar je tudi njemu odleglo — pozneje je zapisal, kako se je bal razdora. Bal se je, da ne bi razgreti in negotovi sklenili še kaj hujšega . . . še kaj bolj brezumnega, kot je bilo tisto tveganje s Pietrom-Paolom. Zdelo se mu je kot prava *hekatomba* — čisto žrtvovanje na oltarju tovarištva.

Preden so se razšli, so si dali roke — skoroda v naglici, ki je bila predvsem posledica sramežljivosti ali čustvene zadržanosti, saj je bilo do mraka še daleč. Najpoprej se je poslovil Vencelj, nato Vasja, ko pa sta ostala Štrk in Samo sama in mu je Štrk že pomolil roko, je Samo tiho rekel:

»Nekaj mi pravi, da se motimo. Kaj storiti?« Štrk ga je začudeno pogledal — zazdelo se mu je, da se bo rdečelični, zmeraj na smeh pripravljeni Kralj Samo zdaj zdaj razjokal. »No, ja, zmotili . . .« je zamrmral, »zaradi tega še ne bo konca sveta.« »Lahko pa naše skupine,« je odgovoril Samo.

Naslonjena na velikansko hrastavo klado, od katere je bilo še zmeraj čutiti duh po mesu, po kosteh, po časih, ki jih ni bilo več, sta nato četrtr ure šepetala. Navsezadnje sta sklenila, da se sestanka udeležita — potem ko opravita sklenjeno poizvedovanje — vsaj od daleč. Kot opazovalca. Kot priči. Kot pomoč, ki bi utegnila prav priti, dobro vedoč, da bosta — v skrajnem primeru — žrtvi iste zmote kot onadva.

Vojaško šolani bralec se utegne ob branju vsega tegale prizanesljivo nasmehnuti *no, to je bila pa res prava vojska*, ali se celo namrdniti ob misli,

kako bi se dala podobna stvar urediti dandanes. Našel se bo tudi kdo, ki bo trdil z gotovostjo udeleženca osvobodilne vojne s priznanim dvojnimi štetjem let za pokojnino, *taki pa že nismo bili*, in se bo na ves glas zgražal nad zelenostjo mladeničev, ki so se lotevali stvari, ne da bi jim bili tudi kos.

No, pazljivo tehtanje dejstev, kakršna so označevala tisti čas, bi pokazalo, kar mora pokazati.

prvič, noben vojni čas, najmanj pa ta, o katerem govorimo, ne dovoljuje neskončno dolgega zbiranja podatkov, razpravljanj, odločanj in priprav za dejanja, ki bi morala potem nositi pečat tako rekoč nepogrešljivosti;

drugič, mladi ljudje so se učili bojevati v boju samem — v njem so se polagoma (a ne zmeraj poceni) otresali naivnosti, lahkomišelnosti, enostranosti, zaletavosti, sektaštva in podobnih nadlog; kdor se je vsega tega otresel, ne da bi bil spotoma izgubil še zaupanje in pogum, je postal pravi borec; mladi ljudje, podobni popisanim, so tisti čas izvršili obsodbo nad 49 organizatorji bratomorilskega boja, kot so pozneje ugotovili zgodovinarji;

tretjič, zmeraj je v pripravah dejanj zmagalo eno izmed mnenj ali ocen ali domnev ali predlogov, ne da bi bili mogli racionalni argumenti vselej preglasiti druge — čustvene, pustolovske, preosebne ipd.; tudi zato je zastojno delo — ko že natanko tehtamo dana dejstva ali razmerja — spuščati se v očitkarstvo črno-bele sorte;

in *četrtič*, zmeraj je bil v odločanju kdo močnejši, glasnejši, odločnejši oziroma treznejši ali daljnovidnejši; če se je to pripetilo komu večkrat zaporedoma, se je moralo zgoditi, da so se tovariši zbirali okoli njega — ne glede na to, ali je bil postavljeni vodja ali ne.

Kar se tiče trditve *taki pa res nismo bili*, se človek skoroda ne more prepirati. Bili smo in nismo, kakor danes smo in nismo tisto, kot si mislimo — zlasti pa ne tisto, kot si mislimo vsak o sebi samem, pa tudi drug o drugem. Zavaljo tega torej ne bi veljalo izgubljeni časa in tratiti papirja, ko ne bi take trditve ovirale letopiscev, da bi kako pomembno stvar opisali po najboljši vesti takšno, kot je bila — brez dodatkov, ki so dodatki poznejšega časa, poznejših razmer. Saj se tako in tako ne moremo docela izogniti osebniemu pogledu nazaj — zato pač, ker pišemo ljudje in še veliko starejši, zrelejši, izkušenejši, morebiti pa tudi z manj žara, kot bi to morebiti storili nekoč, da nam je takrat sploh bilo do pisanja. Takrat smo bolj živeli, ne popisovali.

Ko bi bili mladeniči v mesnici sklenili kaj drugega, ko bi se bili bolj bali predvsem zase, ko bi bili pripravljeni dosti manj tvegati, bi si ob kakem drugačnem razvoju nadaljnjih dogodkov gotovo očitali strahopetnost ali malomeščansko sebičnost ali politični oportunistem.

Tak — recimo oportunistični sklep — bi bil veliko bolj v skladu s socialno sestavo in splošnim stanjem razredne zavesti ljubljanskega prebivalstva, ko bi ga merili s togim metrom naivnega zgodovinarstva ali vrednotili navzoča socialna gibanja samo z že preizkušenimi merili. Ljubljana je le bila mestece — z osemdeset tisoč prebivalci, polno uradnikov, nameščencev, dijakov, študentov, učiteljev, upokojenecv, majhnih hišnih posestnikov, majhnih trgovcev, gostilničarjev, obrtnikov itn. Med njimi je bilo sorazmerno

malo večjih posestnikov, pomembnejših tovarnarjev, trgovcev ali finančnikov — in sorazmerno malo pravih industrijskih delavcev. Pri tem ne gre pozabiti na precejšen sloj duhovnega izobraženstva s knezoškofom na čelu, kakor tudi kulturnega izobraženstva, ki se je zbiralo okoli univerze in književnih mesečnikov in se povečini nagibalo v levo. Seveda bi morali število prebivalstva za tisti čas zmanjšati za vojne ujetnike in civilne internirance, ki so bili raztreseni po nemških in italijanskih taboriščih, povečati pa za begunce z Gorenjske in zlasti Štajerske, ki so se pravi čas umaknili nemškimi preseljevalnim poskusom.

Ko bi želeli kratko odgovoriti na zanimivo vprašanje, kako se je moglo mestece spremeniti v trdnjavo, ki je okupator ni mogel nikoli docela zavzeti, bi bilo najbrž treba odgovoriti s tisto mislijo o delavskem razredu, ki pravi, da razred ni razred, dokler je samo *količina*, nepremakljiva *množica*. V njej morajo biti navzoči zavest, hotenje, usmerjenost, gibanje, in kadar je tako gibanje jasno usmerjeno in dejansko potegne vso množico v gibanje, razred daleč preseže svoje lastne številčne ali količinske razsežnosti. Toliko bolj je to mogoče, kadar potegne s seboj druge osiromašene sloje prebivalstva, česar je bilo v Ljubljani veliko, in zbere okoli sebe vse, kar je domoljubnega in splošno človekoljubno usmerjenega.

Računati moramo še z dejstvom, da se je vse to dogajalo v času, ko so bile mnoge stare tradicionalne narodne, politične in druge ustanove omrtvičene, če že ne docela mrtve. Lahko bi rekli — po Marxu — da je za nekaj časa *tradicija vseh mrtvih rodov za spoznanje manj pritiskala na možgane živih*. Če so se ravno v času, o katerem govori naša pripoved, nekatere ustanove poskušale oživiti ali prenoviti, ni bilo več mogoče drugače — kot da to poskušajo na najhujši, najreakcionarnejši način.

Samo in Štrk sta si na načrt mesta narisala nekaj prekrivajočih se osmic, ki so omogočale dober pregled daleč okrog kraja, kjer je bil sestanek napovedan. Dejstvo, da sta se pripravila temeljito in da sta uporabila tako rekoč strokovna sredstva, ju je pomirjalo. Ko sta uro pred dogovorjenim časom začela krožiti po teh osmicah vsak zase, a tako, da sta se vsake toliko srečala, ne da bi se ustavljala, je bilo očitno, da v bližini ni v večjih količinah ne vojakov, ne policistov ali orožnikov, ne civilnih agentov. Agenti je bilo mogoče razpoznati: kazali so vse znake podeželskih ali predmestnih prišlekov, ki so se čez noč civilizirali. Po eni uri patroljiranja — na mesto se je že spuščal mrak — sta na dogovorjenem mestu naletela na Venclja in Vasjo. Samo si tisti trenutek ni mogel kaj, da ne bi bil Venclju povedal, kaj mislita onadva — da bi sestanek vendarle opazovala iz primerne daljave. Kako naj bi sicer izvedeli z zanesljivostjo, ki jim je bila potrebna, kaj se je zgodilo, če se jima res kaj pripeti? Odleglo mu je, ko je Vencelj — namesto da bi se bil upiral — kratko rekel: »Dobro. Samo pazita. In ne vmešavajta se. Ostati morata prosta. To je ukaz.«

Razšli so se, ko se je mrak pomalem že gostil, in sicer tako, da sta najpoprej odšla Vencelj in Vasja, nato pa še onadva. Ker sta se dobro spoznala s cestami, hišami in vrtovi, jima ni bilo težavno najti dobre opazovalnice. Izbrala sta si vrt z živo mejo približno tam, kjer se je onstran ceste

spomladansko košatil dogovorjeni kostanj. Pri hiši očitno niso imeli psa in tudi sicer ni bilo videti, da bi bil kdo doma. Namestila sta se v gosti živi meji, kolikor sta mogla ugodno in si vsako toliko kaj zašepetala.

Po cesti ni bilo kaj prida prometa — zdaj se je pripeljal na kolesu kak vojak ali podčastnik ali prišel peš dijak, ki se je vračal od popoldanskega pouka. Kljub mraku, ki se je gostil, in kostanjem, ki so širili okoli sebe pomlad in mrak, tako dobrodošla zaljubljenecem, sta že od daleč zagledala Venclja in Vasjo, kako prihajata po pločniku od železniškega prelaza sèm. Kakor da prihajata iz Erjavčeve in iz mesta. Bila sta videti kot dva pohajkovalca ali delavca, ki se jima nikamor ne mudi. Vencelj je imel na glavi pomečkano čepico s ščitnikom, medtem ko je bil Vasja kot ponavadi razoglav. Vencelj je bil srednje postave, čokat in močan, kostanjevih las in sivih oči, Vasja pa nekaj višji, vitek, črnolas z zelenkastimi deklinškimi očmi — ko bi bil v uniformi, bi bil lahko kak italijanski lepotec. Pod dogovorjenim kostanjem sta malo postala, si prižgala cigarete in se delala, kakor da se pogovarjata — najbrž sta se res. Dobro igrata, je pomislil Štrk, kar dobro. Trenutek nato je Samo zašepetal, kot da mu bere misli: *Perfektna sta, ali ne?*

V tistem se je prikazal od prelaza sèm kolesar z majhno svetilko, zastrto z modrim papirjem. Da, bil je častnik ali podčastnik — lahko bi bil Pietro-Paolo. Ko se je pripeljal do »njunega« vrta, je zavrl, previdno pogledal naokrog, hitro zapeljal čez cesto in se ustavil ob Venclju in Vasji.

Štrk ni slišal, kaj je rekel — slišal je samo glasove. Trenutek nato je častnik stopil s kolesa, prislonil kolo s pedalom ob robnik in stopil z onima dvema v krog. Pogovarjali so se polglasno, tako da je bilo slišati glasove, ne da bi se bile dale razbirati besede. Štrk bi stavil, da so govorili po hrvaško. Samu je odleglo, sunil je s prstom Štrka, kakor da bi mu želel reči *motila sva se*.

V tistem se je zaslišal z viške strani — ropot tovarnjaka. Bil je navaden vojaški tovarnjak, pokrit s plahto čez leseno polkrožno ogrodje. Samo je videl, kako so se oni trije pod kostanjem obrnili proti tovarnjaku.

Tovarnjak je vozil nemarno počasi, imel je — razen ozke reže — z modro barvo prepleskana stekla na žarometih, in vsako toliko silovito zaropotal po slabem luknjastem cestišču. Ko je pripeljal malo dalj od kostanja, pod katerim so stali oni trije, se je sunkovito ustavil, zadaj se je razprla plahta in na cesto so s hitrostrelkami v rokah poskakale postave — štiri, pet, šest, sedem, osem . . .

Samo je hotel v trenutku vstati. Zganil se je tako silovito, da ga je Štrk pomirjujoče zgrabil za ramo.

Od tu dalje se njuna pričevanja razlikujejo.

Samo je trdil, da je Vasja, ko se mu je zazdelo, da se bo tovarnjak ustavil, skočil s pločnika v travo proti progi in izginil čez njo samo za trenutek prej, preden je iz viške smeri pripeljal tržaški brzec. Zdelo se mu je dobro, da drdra mimo celo večnost — zakaj vsak trenutek več je pomenil možnost več, da se Vasja reši.

Ko je bil vlak mimo, je bilo tu vse gotovo: postave s hitrostrelkami so stale v polkrogu okoli avtomobila, ko sta se vanj vzpenjala Vencelj in Pietro-Paolo. Vrgli so za njima še kolo, se naložili sami in se odpeljali proti mestu. Na oni strani železniškega prelaza — zapornice so se samo malo poprej vzdignile, so se za nekaj trenutkov ustavili — kot da so pobrali še koga.

Štrkov spomin je vedel obnoviti vso stvar za spoznanje drugače.

Ko se je tovornjak začel ustavljati, je zaslišal Vasjo, kako je sikajoče vzkliknil *pazi, Venc*, ampak v tistem so postave že skakale s tovornjaka na cesto. V tistem da se je tudi Vasja pognal proti progi in izginil, nato je prihrumel *tržačan*. Vencelj se mu je zdel okamenel, nič manj Pietro-Paolo — gotovo je bil on, saj ga je Vencelj vendar poznal. Ko je vlak oddrdral, se mu je zdelo, da sliši na oni strani proge pritajene krike in odmeve raztresenih strel — nekako tako, kakor če zasledujemo begunca, ki spretno menjava smer teka. Zato se je nagibal k mnenju, da so ju za vsak primer čakali tudi na drugi strani, da so torej Vasjo ujeli, preden se je utegnil zateči v kako hišo ali se prebiti proti središču mesta. To naj bi potrjevalo tudi dejstvo, da ni nihče od teh s tovornjaka stekel za beguncem. Štrk je bil potemtakem vse bolj prepričan, da so na prelazu, ko se je tovornjak ustavil, naložili še ujetega Vasjo.

Tišina. Nikogar več ni bilo ne videti ne slišati. Ves prizor je bil odigran kot v filmu, katerega režiser ne mara dosti dvogovorov.

Prvi se je splazil k drevesu Štrk. Sedel je v travo tako, da se je s hrbtom naslonil na deblo, in si začel drgniti desno nogo, ki mu je bila zaradi neudobne lege zaspala. Za njim je prišel Samo, se usedel k tovarišu, in tako sta dolgo čumela v temi, ne da bi kaj spregovorila.

Ne da bi mogel vedeti, da fant joče, mu je Štrk čez čas zašepetal:

»Nocoj ne bova spala doma. Prevzemi poveljstvo. Obvestiti morava vse po spisku. Preseliti bunker. Za nekaj časa morava izginiti, obenem pa organizirati novo skupino. *Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate* . . .«

Ko se je spomnil, koga ima ob sebi, je dodal:

»To naj bi pomenilo: *vsak up pustite*, kar se tiče tovarišev onstran rešetak . . .«

Ko sta se tisto noč Štrk in Samo odpravila v mesto, nista vedela kam. Domov, tako sta si rekla, ne smeta, dokler se ne bo vsaj približno zvedelo, kaj se je pravzaprav zgodilo. Odpravila sta se v mesnico, potem ko sta pretehtala vse možne razloge za ali *proti* — zdelo se jima je, da bo tam varneje kot drugod. Samo je prinesel iz kleti dve odeji, hlebec črnega kruha in steklenico vode. Dolgo v noč sta šepetala, pretresala položaj in ugotovila, da skupine tako rekoč ni več. To je pomenilo — ustanoviti novo. In drugič: izvedeti, kaj je s Ferdinandom, Vencljem, Vasjo. Naredila sta načrt za naslednji dan, kako da bosta obiskala vse pomembne točke organizacije, vsepovsod opozorila na nevarnost presenečenj, kako bosta preselila bunker in se pogovorila, če se bosta sploh imela s kom, o tem, kako

ustanoviti novo skupino. Štrk je bil prepričan, da bodo okupatorske oblasti hitro pokazale, kam pes taco moli: bržkone z aretacijami.

Zjutraj sta na dogovorjenem obhodu zvedela, kar ju je ne samo presenetilo, ampak tudi pretreslo, nekaj, kar sta najmanj pričakovala: navsezgodaj zjutraj, še pred koncem policijske ure, je troje policijskih agentov v civilu prišlo po Julijo, in sicer s pismenim ukazom za aretacijo. Počakati so utegnili samo toliko, da se je za silo oblekla, objela jokajočo mater in razburjenega očeta, in jo odpeljali neznanokam.

Drugod nista mogla zvedeti čisto nič novega — nikakršnih znamenj ni bilo, da bi se policijske ali vojaške oblasti zanimale za Samovo ali Štrkovo družino ali za mesnico, kamor sta postavila stražo (to sem bil jaz, ki zdajle popisujem te davne dogodke). Tako sta namreč sklenila, ko sta jo zjutraj zapustila — škoda bi bilo skrivališče zavreči, ne da bi bila ugotovila, ali je zares v nevarnosti. To pa je pomenilo, da ga nekaj časa ne smeta uporabljati, obenem pa ugotoviti, ali ga morebiti ne opazujejo nepoklicane oči.

Tudi Metlikov skedenj je bil tak, kot ga je Ferdinand zapustil — nikomur od Metlikovih se ni nič pripetilo. Dva dni po Ferdinandovi aretaciji je sicer prišla policijska patrulja, zaslišala hišne prebivalce, zapisala izjave in jim naročila, da naj takoj prijavijo kakršne koli skrivače na skednju, s čimer se je stvar tudi končala. Morebiti so se izjave Metlikovih, da pač niso vedeli, kdo ali kdaj bi se utegnil skrivati na njihovem skednju, slišale verjetno. Njihov skedenj je resda že od nekdanj rabil za pribežališče kakemu pijančku, popotniku, potepuhu ali zaljubljenemu parčku, ki ni imel postelje.

Samo je potem obiskal zvezo iz poveljstva in se vrnil kisle volje. Seveda je obrazložil opozorilo, poročal o dogodkih, popisal vse, kar sta storila ali še imela storiti, ni pa mogel dobiti nikakršne obljube za pomoč, da bi se ustanovila nova skupina, ne zagotovila za pomoč onim v zaporu. Tovariš je pač trdil, da nič ne ve — opozorilo bo posredoval po zvezi, vse drugo pa — kakor najbolje vesta in znata. Svetoval jima je, naj se skrijeta tudi meter pod zemljo, če je le mogoče, dokler se pač ne izve, kako in kaj.

Štrk ni bil videti razočaran: Kaj neki naj bi pričakovala? Saj človek nič ne more! Vsaj zdaj ne — tako kot ne moreta onadva. Nič drugega jima ni preostalo, kot da sta začela popoldne premišljevati o skrivališču. Gotovo je bilo, da ne moreta uporabiti nobenega izmed njihovih dosedanjih pribežališč, kljub temu da niso bila videti ogrožena. Po dolgih razpravah sta se naselila na podstrešju hiše, v kateri je stanoval Samo. Imelo je to prednost, da se je dalo z njega pobegniti tudi po strehi, obenem pa ga je bilo mogoče uporabljati samo ponoči. Ljudje v hiši so bili pač vseh sort ljudje, na podstrešju pa so imeli poleg drugega tudi sušilnico za perilo. Bila sta prisiljena, da sta se podnevi zadrževala doma, kadar nista imela opravka drugod, vendar sta poskrbela za to, da je bil ves čas kdo na preži.

Toda zgodilo se ni čisto nič posebnega — minil je celo prvi maj, delavski praznik, ko so dali Ljubljancani na vse mogoče načine vedeti okupatorskim oblastem, da so za Osvobodilno fronto. Dnevi so postajali vse lepši, toplejši, sončnejši. Na promenadi je ob nedeljskih dopoldnevih igrala

italijanska godba na pihala. Vse je bilo na prvi pogled tako, kot je treba: ženske so bile lepše kot dotlej, moški lahkotnejši, vojaki še bolj spogledljivi, častniki še bolj nadišavljeni, agenti še bolj oprezni, izdajalci še bolj potuhnjeni. Osvobodilno gibanje se je razprostrlo vsepovsod, kjer si je sploh bilo mogoče kaj takega misliti.

Deveti dan po Julijini aretaciji in potemtakem deseti po tistem, ko sta padla v zasedo Vencelj in Vasja, so prišle do njunih ušes prve zanesljive novice. Vencelj je namreč poslal sestri Mileni umazano perilo — zato da bi mu ga pač oprala in vrnila. V tem ni bilo nič nenavadnega, nenavadno je bilo nekaj drugega: na srajci je bila narisana s krvjo ali z rdečkasto barvo komaj opazna črka *F* s klicajem. Samo je bil z Mileno dogovorjen, da mu sporoči, ko bi bilo kaj novega — na njeno sporočilo jo je počakal kar pred vrati bolnišnice, kjer je delala.

»Nikar ne mislite, da ne razložim krvi od barve,« mu je rekla. Vsak dan imam dovolj opraviti z njo. Prepričana sem, da je sporočilo razločno.«

Druga vest je prišla od Metke Wolf, Julijine prijateljice — njej je neznanec vrge v poštni predalček pisemce od Julije. Pisemce je obsegalo dve vrstici: »Ne morem Ti popisati, kaj vse sem prestala. Nihče več mi ne more pomagati. Izkoristili so me za izsiljevanje, po katerem je F. klonil. Spominjaj se me, ljuba prijateljica, jaz se Tebe ne bom mogla več. Tvoja Julija.«

Štrk se je z Metko dolgo pogovarjal. Dekle mu je povedalo marsikaj o Juliji, o njenem življenju, navadah, muhah, sposobnostih itn. Metka sama je naredila nanj izreden vtis — zaradi preudarnosti, skromnosti, zvestobe. Ker sta si z Julijo dostikrat dopisovali, je dobro poznala njeno pisavo, kot tudi njen način izražanja. »Včasih mi je napisala pismo pol ure zatem, ko sva se razšli,« je rekla in se drobceno nasmehnila — ali pa so se nasmehnile samo njene drobcene pege, »saj veste, huda deklinška leta...«

Pogovor je Štrka potrl — še bolj potem, ko je poročal Samu o najhujšem — o tem, da so skušali Ferdinanda izsiljevati z Julijo, oziroma da so svoje dosegli, če je verjeti zdaj že dvema: Vencelju in Juliji.

Dva dni zatem so dobili Julijini starši uradno obvestilo, da si je njuna hči Julija vzela življenje. Da si je prerezala žile — kljub temu da so nemudoma poklicali zdravnika, ko so pač njeno brezumno dejanje odkrili, je bila tudi zdravniška pomoč prepozna — dekle je izkrvavelo. Štrk in Samo tisto noč nista in nista mogla zaspati. Zunaj je pihal zoprn jug. Vso noč je neenakomerno butal s slabo pritrjeno polknico ob hišni zid. Vso noč je okoli njiju presunljivo škripalo staro ostrešje — kot da bi škripala stara ladja. Tako nekako sta si pač predstavljala staro barkačo, kadar se podi po viharnem in razburkanem morju — ne da bi bila kdaj morje v resnici videla.

Nič nenavadnega ni bilo, da sta bila tako romantična. V njiju so živele podobe iz starih zgodb in romanov. Pomagale so jima — po svoje pač — dopolnjevati podobo sveta, v kakršnem sta živela, v kakršnem sta se ravno

tisto vetrovno spomladansko noč pogrezala v globine neznane groze, skoroda telesno občutene negotovosti.

Dan zatem je sledila povezana vrsta pravih policijskih operacij: Zaprli so Vencljevega očeta — oče tisti trenutek še vedel ni, da je sin v zaporu. Preiskali so mesnoca, ne da bi bili kaj odkrili. Bila je pospravljena, golotna, varno zastražena — niso se ji mogli približati, ne da bi bila Štrk in Samo obveščena. Temeljito so razmetali stanovanje Štrkovih in Samovih, zaslišali domače in ukazali, da naj se iskani osebi prostovoljno zglasita na policiji. Okoli Metlikovega skednja je bilo opaziti ovaduha. V bivši bunker so vdrli ponoči — k sreči sta ga pravi čas izpraznila. Dejstva tega dne so bila potemtakem določna: očitno niso vedeli edino za Vasjino skrivališče oziroma za Vencljevo pri sestri Mileni. Vse drugo je bilo treba — odpisati.

Samo je nemudoma obiskal poveljstvo; poročal je o vsem, kar je vedel. Povedali so mu, da imajo zdaj zanesljivo poročilo o tem, da je Ferdinand Es sodeloval, oblečen v karabinjersko uniformo, pri aretaciji tovariša N. N. v Rožni dolini, tovariša — ki ga je namreč poznal kot aktivista Osvobodilne fronte. Bilo je ob dveh po polnoči. Obkolili so hišo z vseh strani, preden pa so žrtev odpeljali, se je Ferdinand z njo pogovarjal, in sicer tako izzivalno in nenavadno, da je član družine, ki je pozneje o vsem tem poročal, prepričan, da je želel dati vsem navzočim na znanje, da je izdajalec in naj to dejstvo sporočijo naprej, če le kako morejo.

Ves ta čas negotovosti je bil čas, ki sem ga imel za svojega. To je bilo edino pravo moje poglavje celotne zgodbe o Ferdinandu Esu, če gre sploh za zgodbo. Tisti čas sem moral delovati noč in dan: stražil sem, pridobival tovariše za stražo, raznašal na pamet naučena sporočila, skliceval ljudi, raznašal ilegalne liste in orožje. Obveščal sem ljudi, kadar je bilo to treba storiti nemudoma, prebiral papirje, ki sem jih prinašal, zlagal pesmi za bojno rabo in jih sproti sežigal. Jezdil sem na belem konju po okupiranem mestu — zakaj splošni napad na ljubljene tovariše me je — rekel bi — posadil na konja. Zdelo se mi je, da se na tem frontnem odseku bojujem s celim italijanskim imperijem čisto sam in da moram vzdržati, dokler se peterka znova ne postavi na noge. Nisem imel sreče tistih, ki so bili ves čas vojne in težkih preizkušenj v zanesljivi družini, nikoli prepuščeni samo sebi in samo svoji razsodnosti, tako da niso mogli nikoli zagrešiti kake napake, vendar to moje takratne samozavesti ni niti malo motilo. Tovarišema na podstrešju sem nenehoma ponujal najrazličnejše zamisli ali rešitve, ko je bilo treba izpeljati to ali ono.

Kadar sem se spomnil na Julijo, sem bil pripravljen tudi umreti. Znašel sem se pred uganko — kot še kdaj pozneje — pred uganko lepote in ljubezni, ne da bi se jima mogel približati. »In tale deček,« je nekoč poprej vprašala in z roko narahlo potegnila po moji skuštrani glavi, »ali je tale deček tudi bojevnik?« »Kako da ne,« je čisto resno odvrnil Ferdinand, »in še kakšen!« Tovariši pa so prikimali.

Ko danes vse to popisujem, se mi včasih zazdi, da se sprehajam s travnika, polnega spomladanskega cvetja, na pokopališče, s pokopališča v

gozd, iz gozda spet med nagrobnike. Niti dva nista enaka. Enake si očitno zaslužijo samo vojaki rednih vojska, zakaj njim jih postavlja država. Ne vem, kje počivajo kosti nesrečnega Ferdinanda Esa ali Julije G. Seveda vem, kje sta pokopana Vencelj in Štrk, saj sem jima pred nekaj leti šel za pogrebom. Ne vem za Vasjo — Vasja se »nahaja« (kot mi je nekdo povedal) med talci. Padlega partizana Kralja Sama niso mogli najti. Gotovo raste nad njim mlada smreka. Rekel bi — ravno smreka. Nad njim ne bi mogel pognati gaber ali hrast ali kaj podobnega. Ne vem, zakaj tako mislim, vendar se njegova podoba v meni ni v ničemer spremenila teh nekaj desetletij.

Tisti čas sem imel polno glavo skrbi, zamisli, načrtov. Spoznal sem mnogo ljudi, ki mene niso poznali. Kuštravec v kratkih hlačah, v sprani srajci s kratkimi rokavi nisem bil videti ne sumljiv ne nevaren. Dodati moram, da je bil to čas velikih racij — pobrali so tako rekoč vse dijaštvo in študentarijo in odpeljali v italijanska taborišča. Jaz sem se brez skrbi kdaj pa kdaj celo okopal v Ljubljani. Poletje je bilo zgodnje, suho, vroče. Takega lepega dne je odšel Štrk — tudi oditi ni mogel brez moje pomoči. Objel me je za slovo in mi dal za spomin srebrn nožiček. Veliko pozneje sem slišal za drugo grupo odredov. Mesec dni nato je odšel še Samo. S Tičarjevo Minco sva ga izpeljala iz njegovega podstrešnega gnezda do zveze, nato me je objel, me skuštral, četudi sem bil že tako dovolj skuštran, in mi rekel: »No, zdaj se vrnita, Pepček, in ne pozabita skrbeti za svobodo!« Zasmel se je, malo manj rdečeličen kot ponavadi, a njegov smeh je bil tisti trenutek smeh slovesa. Smejal se je, ker se ni smel razjokati od veselja, da odhaja v prostost, in od žalosti, ker zapušča domači svet.

Minca je bila še mlajša od mene, prava pravcata Pika Nogavička — bi rekli danes, s pegastim noskom in zaupljivimi očmi. Ko sva se vračala, me je vprašala: »Misliš, da se bo kdaj vrnil?« Nisem vedel, kaj naj ji odgovorim. Čez čas sem bleknil: »Če ostane živ, zakaj ne?« Nasmehnila se je moji neumnosti in nato sva se ji smejala skupaj.

Po njunem odhodu je nastopila v mojem življenju vrzel posebne vrste. Ne da bi ne imel kaj početi — tudi drugi so me znali zaposliti. Ne, šlo je za nekaj drugega. Vsi ti drugi so bili drugačni. Nanje me ni vezalo toliko občudovanja, hvaležnosti, zvestobe, posebne notranje navezanosti, kakršne ni mogoče razložiti z besedami. Nanje me ni vezal spomin na Julijo — drobno Julijo s tistimi velikimi resnimi sivimi očmi, ki so bile kot jezero vsega lepega. Prepričan sem bil, da me čaka nekje v prihodnosti, da se okopljem v njegovih komaj opaznih valovih, ko postanem pravi človek.

Kljub temu da sem bil osamljen, sem namreč doraščal. Zdelo se mi je, da postajam enakovreden, enakopraven član Fronte — kakršno sem pač poznal. Četudi je ni bilo mogoče zmeraj videti ali zaobseči s pogledom. Četudi so bili njeni ljudje raztepeni po vsej domovini in po vsej Evropi. Četudi je bil med nami tudi slabič ali izdajalec. Resno sem začel premišljovati, da bi kar sam ustanovil novo peterko. Začel sem izbirati sošolce in znanca, razmišljal o njih, tehtal dobro in slabo, varno in nevarno, izdeloval načrte, sanjajoč vse noči o bojih za svobodo.

Nato je prišel moj dan — naj se sliši še tako čudno: zdelo se mi je že, da se meni kaj takega sploh ne more pripetiti. Prišli so sredi noči — moralo je biti okoli pol dveh po polnoči. Bilo jih je za poln tovarnjak. Malo naprej od nas so pobrali starejšega tovariša, ki sem ga poznal samo s ceste, in naju odložili v Belgijski vojašnici. Tam sem stal v gruči neznancev, ki so jih pobrali tisto noč, in drgetajoč od mraza in vznemirjenja čakal, da se je zdanilo in je vojska začela vstajati. Začel se je jutranji vojašnični direndaj, nato je prišel pome karabinjer, me prijel za roko in me odpeljal proti enemu izmed dvoriščnih vhodov v zgradbo.

V tistem sem se nehote ozrl kvišku in kot okamenel obstal — v prvem nadstropju me je skozi na stežaj odprto okno opazoval Ferdinand Es.

Tudi karabinjer je obstal in se ozrl vanj. Bilo mi je, kot da sem po dolgem času srečal dragega prijatelja, vstalega od mrtvih. Takrat se je Ferdinand nasmehnil — ne vem, kaj naj bi rekel o tistem nasmehu, zakaj šele tedaj sem opazil, da je oblečen v zeleno karabinjersko uniformo. Bil je razoglav, zato tega nisem opazil poprej.

Sklonil sem glavo. Kot v strahu, da se podre svet. Karabinjer me je že trenutek nato potisnil v smrdljivo vojašnično vežo, od tam pa kar sunil po stopnicah, ki so vodile v kleti. Ni mi bilo mar bolečine, ko sem padel po kamnitnem tlaku, ali krvi, ki se mi je ulila iz nosa, še manj stražarja, ki je v dolgem hodniku sedel za strojnico in mi škodoželjno porožljal z *redenikom*. Globoko v meni je nekaj spregovorilo o času najhujših preizkušenj, ki čakajo človeka v njem samem.

Danes bi tisto doživetje — nič hujšega nisem doživel vse do konca vojske — imenoval *slovo od mladosti*.